

Polgári reprezentáció és mentalitás Budapesten a belvárosi Takáts-ház példáján

Jelige: Fekete elefánt

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó.....</i>	<i>3</i>
<i>Historiográfiai áttekintés</i>	<i>3</i>
<i>Takáts Lajos fűszerkereskedőről és a „Fekete elefántról”</i>	<i>4</i>
<i>A Belváros rendezése és az újonnan keletkezett telkek sorsa</i>	<i>7</i>
<i>Az építési engedély megadásának körülményei és Takáts Lajos erélyes fellépése a levéltári források tükrében.....</i>	<i>10</i>
<i>A Takáts-ház eddig ismeretlen tervezőjének megnevezése</i>	<i>13</i>
<i>A neobarokk stílusjegyeket mutató Takáts-ház művészettörténeti elemzése.....</i>	<i>19</i>
<i>A Schweiger Gyula tervezte Takáts-ház stíluskapcsolatairól</i>	<i>25</i>
<i>A Zsolnay gyár új, reprezentatív képviselte a Takáts-házban</i>	<i>27</i>
<i>Kortárs vélemények a Belváros rendezéséről és az új bérpalotákról, köztük a Duna utca és Váci utca sarkán álló Takáts-házról is.....</i>	<i>31</i>
<i>Összegzés.....</i>	<i>33</i>
<i>Felhasznált levéltári források és folyóiratok.....</i>	<i>35</i>
<i>Felhasznált irodalom.....</i>	<i>38</i>
<i>Mellékletek.....</i>	<i>41</i>

Polgári reprezentáció és mentalitás Budapesten a belvárosi Takáts-ház példáján

Előszó

A dolgozat az 1890-es évektől erőteljesen meginduló városrendezési munkálatok lázas és reményteli időszakát mutatja be a belvárosi Takáts-ház, – köznyelvi megnevezéssel Zsolnay-ház – példáján keresztül, mely a Váci utca 39.–Duna utca 3. szám alatt áll. Az épületre vonatkozó csekély szakirodalom miatt elsősorban levéltári forrásokra és korabeli folyóiratcikkekre támaszkodik. A tanulmány igyekszik az építészet- és művészettörténeti elemzésen túl a bérházhoz kapcsolódó személyiségek életútját is felvázolni. Első fejezet az építtető Takáts Lajos fűszerkereskedőről és üzleti vállalkozásáról emlékezik meg. Ahogy telik az idő, Takáts Lajos egyéni életútja összefonódik a világvárossá fejlődő Budapest városrendezési munkálataival. A tanulmány ezen a ponton megemlékezik a reprezentatív, négyemeletes bérház elődjéről is, amely egykoron a Duna utca 13. szám alatt állt, majd 1898-ban a bontási munkálatok áldozata lett. E romokon épült fel 1899 és 1900 között Takáts Lajos új háza, mely messze hirdeti építtetője polgári öntudatát és sikeres vállalkozását. Az eddig még ismeretlen tervezőépítész nevére is fény derül, kinek életútja eddig még nem került feldolgozásra. Az elemzést követően az egykori Zsolnay-lerakatról lesz szó, mely 1900-tól az 1930-as évekig az épület alsó traktusában került kialakításra. Legvégül a rendezési munkálatokról alkotott általános korabeli véleményekről lesz szó, melyben a Takáts-ház 1900 körüli megítélése is olvasható.

Historiográfiai áttekintés

A historiográfiai áttekintés csak a fontosabb munkákat sorolja fel, melyek eddig foglalkoztak az épület történetével, vagy az építtető életútjával. A Takáts-ház az építészet- és művészettörténeti szakirodalomban leginkább említés szintjén fordul elő. Az első, kifejezetten erről az épületről szóló tanulmányt KATONA Imre művészettörténész közölte a *Heti Budapest* 1990-ben megjelent számában.¹ Kilenc évvel később, ugyanebben a folyóiratban BUZA Péter neve alatt jelent meg egy cikk, amely a Takáts Lajos által üzemeltett, „*Fekete elefánthoz*” címzett fűszerkereskedésről szól. Ebben megemlíti Takáts Lajos házát is, melyet a kereskedelmi haszonból származó jövedelméből emeltetett.² A bérház alsó traktusában

¹ KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában: A köznyelv Zsolnay-háznak nevezi a házon lévő reliefsokról*, *Heti Budapest*, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

² BUZA Péter, *Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál*, *Heti Budapest: A főváros lapja*, 1999. május 18., II. évf., 18.sz., 15–17.

berendezett Zsolnay-lerakat kapcsán több, a Zsolnay Porcelán-és Fayance Gyárral és a Zsolnay családdal foglalkozó szakirodalom is említést tesz róla, de részletesen nem tárgyalja.³ Továbbá DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros* című könyvében található róla néhány információ.⁴ Dr. ROZSNYAI József a magyar neobarokk építészetről tárgyaló disszertációjában szintén említi a Váci utca 39.–Duna utca 3. szám alatt álló Takáts-házat. Az építésre vonatkozóan ez az értekezés tartalmazza a legtöbb információt, mert a levéltárban fellelhető engedélyezési iratokat vázlatosan, főbb adataiban felhasználta, azonban részletesen nem tárgyalta. A kézirat formájában fellelhető dolgozat az építész személyét ismeretlenként említi.⁵ A budapesti szecessziós épületeket bemutató színes kiadványban is felfedezhető a bérház, holott döntően neobarokk stílusjegyeket mutat. Ebben a kötetben helytelenül a következő megjegyzések olvashatóak róla: „A Zsolnay Kerámiagyár egykori bérháza és mintaraktára. Épült 1898–1899.” A Zsolnay család nem volt tulajdonosa az épületnek, csak bérelte azt, a háztulajdonos egyedül Takáts Lajos volt, az ingatlan építése pedig 1899 és 1900 között zajlott le. Ez a kiadvány se nevezi meg a tervezőépítést.⁶ Az építtető személyével kapcsolatban a legteljesebb tanulmányt TÖRÖK Róbert írta. Ez a mű szintén nem jelent meg nyomtatásban, jelenleg a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban található.⁷

Takáts Lajos fűszerkereskedőről és a „Fekete elefántról”

A négyemeletes, belsőudvaros lakóépület építtetője Takáts Lajos gyarmatáru-, csemege- és fűszerkereskedő volt, aki a reformkor végétől vette át a Kossuth Lajos és a Magyar utca sarkán álló kereskedelmi vállalkozás irányítását. A fűszerkereskedés pontos címe a *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* szerint IV. kerület, Kossuth Lajos utca (1894 előtt Hatvani utca) 19.

³ HARS Éva, *Zsolnay: Pécs*, Bp., Helikon, 1996, 44.; MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998. 83–85.; MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay épületkerámia Budapest*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005, 21. ; ROMVÁRY Ferenc, *Zsolnay*, Debrecen - Pécs, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2011, 17.

⁴ DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros, V. kerület, Budapest építészeti topográfia 2.*, Bp., TERC, 2005, 72. Néhány soros megjegyzések az alábbi kötetekben: *Adalékok a Belváros történetéhez I.*, szerk., MÉSZÁROS György, VÍZY László, Bp., Városvédő Egyesület, 1993, 121., 455.

Nem említi a XIX–XX. század építészetét tárgyaló áttekintő irodalom sem, mint például DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867–1945*, Bp., Urbino, 2000.

⁵ ROZSNYAI József, *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*, PhD-disszertáció, Bp., ELTE, BTK, 2011, 234–235. továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban. (A védés időpontja: 2012. június 18.)

⁶ *Szecesszió Budapest*, szerk., DITTRICHNÉ Vajtai Zsuzsánna, Bp., 2013, 231–232.

⁷ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata avagy a „fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés története*, kézirat, 2011–2012, 6–8. (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ: kad 134.2012.)

Még telefonnal is rendelkezett az üzlethelyiség, melynek 54–30 a megadott száma.⁸ Az 1815. évi pesti címtárban került elsőként bejegyzésre a „*Fekete elefánthoz*” címzett fűszerkereskedés Heinrich Sámuel neve alatt, ezután 1857-ben a Kölber-testvérek tulajdona, majd 1874 után Mészáros Alajos vezeti tovább ugyanazon a helyen és néven. Az óbudai Kiscelli Múzeumban ma is megtekinthető a kereskedés kovácsoltvas cégére, amely egy fekete elefántot ábrázol. Takáts Lajos az 1880-as években vette át az fűszerkereskedést Mészáros Alajostól. Az alapítás dátumát 1876-ra tette egy 1893. évi árjegyzéken, feltehetően Mészáros Alajos mellett lehetett társtulajdonos.⁹

Kápolnai Takáts Lajos (1846–1918. június 23.) Zilahon született. Édesapját, Takáts Károlyt tartják az első magyar kereskedőnek Zilahon, ahol a Takáts család tulajdonában egy 1884-ben alapított könyvnyomda is volt. Ezt a családi örökséget és annak tulajdonjogát Takáts Lajos eladta a dési származású Seres Samunak. A régi és az új tulajdonos között a kapcsolat mindvégig megmaradt, mivel a fűszerkereskedés szép, igényes kivitelű nyomtatványait, számláinak fejlécét Seres Samu nyomtatta. Pesten, a Hatvani (1894-től Kossuth Lajos) és a Magyar utca sarkán működő csemege és gyarmatáru kereskedés különlegessége az, hogy a világhírű orosz Popoff tea kereskedelmi cég¹⁰ Magyarországon ezt az üzletet választotta ki elárúsítójának, továbbá raktárának. A fűszerkereskedés gazdag kínálatáról tanúskodik a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum tulajdonában lévő 1899. augusztus 18-án keltezett számla, melynek díszes fejlécén látható a pálmafák előtt álló fekete elefánt, melynek másolata a Takáts-ház oromzatára is felkerült.¹¹ A számla hirdetésén az alábbiak olvashatók: „*Gyarmatáruk mindennemű bel-és külföldi Borok, Rum, tea és ásványvizek valamint dusan ellátott csemegeraktárát legjutányosb áron ajánlja.*”¹²

Vizsgálódásaim szerint nemcsak a híres orosz kereskedelmi céggel állt kapcsolatban, hanem az ún. „*Dr. Miller J.*” gyógyszerészeti céggel is, amelynek központi raktára Brassóban

⁸ *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1900–1901*, 12. évf., 591.

⁹ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 6–8. A „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés történetét lásd még: BUZA Péter, *Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál*, Heti Budapest: A főváros lapja, 1999. május 18., II. évf., 18.sz., 15–17.

¹⁰ Popoff vagy Popov cég = alapítója 1842-ben Konsztantyin Abramovics Popov és testvére Szemjon Popov. 1862-es Kínával kötött kereskedelmi szerződést követően kiváló minőségű teákat árusítottak, majd indiai érdekeltségeket is alapítottak. 1883-ban a cég részvénytársaság lett, valamint megkapta a cári udvari szállítója címet. Nemzetközi hírnevét rangos díjak alapozták meg, például az 1892-es párizsi világkiállításon aranyérmet, majd az 1900-as párizsi világkiállításon nagydíjat nyertek. A cég az 1917-es orosz forradalom utáni államosítás áldozata lett. (= TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 1–5.)

¹¹ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 8–10.

¹² *Takáts-számla*, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ. K 80.65.26. (A számla „Nagyságos Bácsay Sárközy Julianna úrhölgynek” van címezve, szerepel rajta például 2 doboz szardínia, pörkölt kávé, 1 láda csomagolt tealevél stb.) (*Képmelléklet 1. kép*)

volt. Különféle gyomorpanaszokat enyhítő¹³ illetve légúti problémákra, makacs köhögés megszüntetésére használatos növényi készítményeket is árusított.¹⁴ Megtalálható volt nála a „*Miller tyúkszembalzsama*” elnevezésű kenőcs is, amely többféle bőrproblémára jelentett gyógyírt. A korszakra jellemző hamisítások ellen külön meg kellett nevezni a valódi termékekkel rendelkező személyeket, hogy a vásárlók biztosan tudják, melyik cég kinek engedélyezte a terméke árusítását.¹⁵ A korabeli folyóiratok hirdetéseiben a tengerentúlról, Dél-Amerikából származó termékekre szintén találtam példát. Ezek közé tartozik a „*Leibig Társulat Húskivonatja*” is, amely állítólag kilenc aranyérmes és díszoklevelet kapott kiváló minőségéért, egyfajta alapként lehetett használni a levesekhez, a mai előre gyártott készítményekhez hasonlatosan.¹⁶

A fűszerkereskedés az 1920-as évekig ugyanazon a helyen működött, majd az épületrész az örökösökkel kötött szerződés révén az Astoria Szálló tulajdonába került. Az üzletet ezután ifj. Takáts Lajos üzemeltette a Kossuth utca 13. számmal jelzett épületben.¹⁷ Többek között az 1922–1923. évi *Czim-és Lakásjegyzék* tanúsítja, hogy a kereskedelmi vállalkozás az első világháború után is fennmaradt.¹⁸ Takáts Lajos életművének kutatása közben a kereskedő végső nyughelyéről is találtam adatot, amely a Kerepesi úti Nemzeti Sírkertben található és a Batthyány-mauzóleum hátsó falának sírboltjai között helyezkedik el. A *Budapesti Negyedben* 1999-ben megjelent adattár említi továbbá, hogy nagykereskedő volt, a síremlékét pedig Szödy Szilárd (1878–1939)¹⁹ neves szobrász-és éremművész készítette.²⁰

Összefoglalva, az építető életútjáról elmondható, hogy Takáts Lajos e közkedvelt és jövedelmező kereskedés hasznából tudta megépíttetni négyemeletes bérházát.²¹ Az impozáns saroképület 1899 és 1900 között épült fel.²² Az építető gazdagságát reprezentálta a barokkos kupolát díszítő, napkorong alakú csúcscsúsz, amelyet állítólag Ferenc József-aranyakkal

¹³ *Vadász - és Verseny-Lap*, (továbbiakban V-VL) 1883. december 6., 27. évf., 49. szám, 456.

¹⁴ *V-VL*, 1883. december 13., 27. évf., 50. szám, 463.

¹⁵ *V-VL*, 1883. november 22., 27. évf., 47. szám, 440.

¹⁶ *V-VL*, 1883. január 18., 27. évf., 3. szám, 22.

¹⁷ TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i.m., 2011–2012, 10–11. (**Képmelléklet 3. kép**)

¹⁸ *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922–1923, 28. évf., 824. (Takács Lajos fűszerkereskedő, az üzlethelyiség címe: IV. Kossuth u. 19.)

¹⁹ Szödy Szilárd (Nagykátán 1878 – Bp., 1939) neves szobrász-és éremművész, plaketteket és síremlékeket is készített. Tanulmányait Budapesten és Olaszországban végezte. A neve a Nemzeti Szalonban kiállító művészek között 1918-tól olvasható. (= *Magyar szobrászok adattára a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival*, szerk., SZEGEDI László, Bp., Alinea Kiadó, 2000, 139, 189.) Köztéri szobrokat is alkotott Budapesten, ezek közül a legismertebb a Przemysl hősi emlékmű. A szobor ünnepélyes átadására 1932. november 13-án került sor. (= *Budapest köztéri szobrai 1692–1945.*, szerk., SZÖLLÖSSY Ágnes, Bp., Budapest Galéria, 1987, 127.; LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1934, 419–421.

²⁰ TÓTH Vilmos, *A Kerepesi úti temető 1999-ben* = Uő., *A Kerepesi úti temető II.*, *Budapesti Negyed*, 1999 ősz, VII. évf., 3. szám, 284.

²¹ ANGYAL Gábor, *Házról házra, végig a déli Váci utcán I.*, *Népszabadság*, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.

²² DÉRY Attila, *Belváros-Lipótváros, V. kerület...* i.m., 72.

ékesített a tulajdonosa.²³ A gyarmatáruval való kereskedelemre a manzárd kiképzésű tetőtér alatt elhelyezett két színes freskó utalt, amelyen a cégérhez hasonló fekete elefánt volt látható. A második világháborúban, Budapest ostroma idején (1945. január–február) sajnos elpusztult az épület tetőszerkezete, a freskó, valamint a saroktorony is. Ma a „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés emlékére a helyreállított oromzaton kialakított stukkóelefánt őrzi, mely a Duna utcai homlokzatról tekint a járókelőkre, és hirdeti – igaz, fekete helyett fehér színben – az Erzsébet-híd felől érkezők számára az egykori neves kereskedő sikertörténetét.²⁴ Az 1900. évhez közeledve mind Takáts Lajos egyéni vállalkozása, mind pedig Budapest világvárossá való kiépítése a maximuma felé közeledett. E kettő találkozásából épülhetett fel a polgári öntudatot merészen megmutató bérház, a Duna utca és Váci utca találkozásánál.

A Belváros rendezése és az újonnan keletkezett telkek sorsa

Az építető, Takáts Lajos kereskedő élettörténetének áttekintése után a reprezentatív bérház létrejöttének előzményeit ismertetjük, amely elválaszthatatlan a pesti Belváros arculatának teljes megváltoztatásától, attól az 1890-es évektől 1900-as évek elejéig lezajlott tudatos várostervezési politikától, amely nem riadt vissza az egykori lakó- és középületek totális megsemmisítésétől sem. A pest-belvárosi, középkori eredetű, a mai Március 15. téren álló, kéttornyú Nagyboldogasszony-plébániatemplom szerencsésen túlélte a városrendezést, azonban lebontották a Városházát, a Kúria épületét, a Grassalkovich-palotát és az Athenaeum nyomda székházát, továbbá a Kígyó-patikát is. A folyamat következménye a döntően klasszicista jellegű városkép átalakulása lett.²⁵

A pesti Belváros szükségessé vált szabályozásának céljai: a rendezetlen és levegőtlen régi utcák eltüntetése, folyosó nyitása a Duna felől beáradó levegő számára, Pest és Buda újabb híddal való összekötése, továbbá az infrastruktúra fejlesztése, valamint útrendezés. A legfontosabb oka azonban az volt, hogy az 1892 óta székesfővárosi rangot viselő Budapestet világvárossá és Bécshez hasonlitos modern fővárossá kellett fejleszteni. Maga a szabályozás két szakaszban zajlott, a fordulópontot az 1893. évi XIV. törvénycikk jelentette, amely elrendelte a Vámház téri, valamint az Eskü téri hidak megépítését.²⁶ Korának egyik csúcsteljesítményét jelentő Eskü téri (Erzsébet) híd 1897 és 1903 között épült, amely

²³ KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában...* i.m., Heti Budapest, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

²⁴ ANGYAL Gábor, *Házról házra...* i.m., Népszabadság, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.

²⁵ PEREHÁZY Károly, *A régi Belváros*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1982, 53–54.

²⁶ SIKLÓSSY László, *Hogyan épült Budapest? (1870 – 1930)*, Bp., Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1931, 235–249. (A Belváros rendezésével kapcsolatos szabályozási terveket lásd *Képmelléklet 4–7. kép*)

Európában egyedülálló módon 290 méter széles, egynyílású hídpályával kötötte össze Pestet és Budát.²⁷

Az 1893-tól nagy erővel megkezdett városrendezés alapvetően megváltoztatta a Váci utca kialakítását is. Az új Eskü téri (Erzsébet) híd felállításához szükséges volt a régi pesti Belváros megbontására. A hídhoz való eljutást akadályozó épületeket eltüntették, ennek következtében a Váci utca és a Lipót utca (1899-től Váci utca) közvetlen érintkezésbe került egymással. Előtte elválasztotta őket a Városház utca (megszűnt) és a Rózsa tér (megszűnt). 1899 júniusában született meg a Közmunkatanács azon döntése, melynek értelmében a Váci utca az Irányi utcáig legyen meghosszabbítva, azonban ezt a főváros mérnöki hivatala nem támogatta, és a Kiskörút felé való bővítést javasolta. A Váci utca rendezésének következtében a számozás teljesen megváltozott, a régi épületek helyén pedig az új rendszerbe illeszkedő házakat emeltek. Összesen 16 új ház épült fel, köztük volt a Takáts-ház is.²⁸

Fontos megemlékezni az egykori 122. hrsz. alatti épületről is, mely a rendezést megelőzően állhatott a mai Váci utca–Duna utca sarkán kialakított telken. Az egykori címei voltak: az 1860-as években Kalap utca 9. (1897-től Irányi utca), majd az 1880-as évektől Duna utca 13. Az egykori lakóház képe megegyezhetett a régi pesti Belvárosra jellemző egyszintes, esetleg kétszintes épületek kialakításával. Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei között található egy 1869-ben keltezett építészeti terv, mely erre az ingatlanra vonatkozik, azonban csak egy portálról van szó. Az átalakítás kieszközléséért dr. Krick Rezső folyamodott, aki a korának köztisztviselőjében álló főorvosa volt.²⁹ Gyermekei – dr. Krick Árpád, a Rókus Kórház alorvosa és testvére, Irma –, néhai atyjuk emlékére 100 forintos alapítványt tettek a Rókus kórház javára.³⁰ A lakhelyét, esetleg telephelyét egy 1878-ban keltezett közjegyzői okirat szintén a IV. kerületi Kalap utca 9. szám alatt említi. Ezek alapján, itt lakott feleségével, Krick Rezsőné Neubauer Máriával, továbbá valamilyen orvosi célokra fenntartott bolthelyisége lehetett a házban, mert az engedélyezést kérő, 1869. október 25-én kelt levelében „*az utcákra nyíló boltok portáljairól*” beszél.³¹ Magyarország Építészeti

²⁷ SIKLÓSSY László, *Hogyan épült Budapest?... i. m.*, 1931, 261; Dr. GÁLL Imre, *A budapesti Duna-hidak*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1984, 85–104. A híd összeszerelési munkálatairól: MEISSNER Alajos, *Az eskütéri híd építése és a Belváros szabályozása három szövegábrával*, A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, szerk. EDVI Illés Aladár, 1899, Bp., XXXIII. kötet, I. füzet, 45–47. SEEFEHLNER Gyula, *A budapesti eskütéri híd gyártása és szerelése*, A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője, szerk., MIHÁLYFI József, 1900. március 11, XIX. évf., 6. szám, 47–51. A korabeli folyóiratok mind figyelemmel kísérték az építést, erre példa: *Az eskütéri híd építkezései*, Pesti Napló, 8. szám, 1900. január 9., 7.

²⁸ TARR László, *A régi Váci utca regényes krónikája*, Bp., Helikon, 1984, 23–24. Az utcanevek megváltozásáról lásd még: BARÓTI Judit, *Belváros: Die Innenstadt Inner town*, Bp., Századvég, 1993, 10–11.

²⁹ BFL, XV.17. b.312 1621/1869.

³⁰ *Budapest főváros (1892-től székesfőváros) törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve*, 1885, 20.

³¹ BFL VII.183 – 1878 – 0477. és BFL, IV. 1305. 1869. 1621.001 (Dr. Krick Rezső folyamodványa)

Töredékeinek Gyűjteményében mindösszesen egyetlen emlék maradt az egykori klasszicista épületből, mégpedig az egykori oromzatot díszítő virágkosár, mely vétel útján került a gyűjteménybe 1897-ben.³² A hajdani épület tulajdonosai között találtam továbbá a nagykárolyi Károlyi grófi családot is, akik 1894. február 23-án, mintegy 50 000 forintért vásárolták az ingatlant, feltehetően a korábbi bejegyzésben megnevezett Drucker Józseftől és nejétől, Uhl Annától. Ekkor a tulajdonjogot átírták a kiskorú gróf (nagykárolyi) Károlyi Melinda nevére, aki unokahúga, majd 1894. december 6-tól felesége lett gróf (nagykárolyi) Károlyi Gyulának. A házassági bizonyítvány kiállítását követően kiskorúságát törölték a telekkönyvből.³³

A rendezés következtében kirajzolódó telektörténet jól követhető – a telekkönyvi bejegyzések mellett – a *Vállalkozók Lapjának* hasábjain, ahol a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által közzétett információk is olvashatók. Az egyes telektömbök a régi házak bontásával párhuzamosan kerültek kiírásra, mindig az adott telekrész üressé tételét követően. Elsőként a Ferenciek terén fekvő kúriai telektömb eladását írták ki, majd 1898. április 28-án tartott ülésen „*az eskütéri ún. Duna utcai tömb*” következett. Annak okáért, hogy a vásárlókedvet növeljék, a telkekre különleges kedvezményt írtak ki: „*az ezen telektömbökön emelendő építmények harminc évi rendkívüli adómentesség illeti meg*”. A telektömbök nemcsak egészében, hanem parcellákra felosztva is megvehetőek lettek. A Duna utcai telekrész felosztását kettő vagy négy részben maximálták. A kikiáltási ár nem volt előre meghatározva, az egyes ajánlatokat zárt borítékban kérték leadni a Közmunkák Tanácsához.³⁴ A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a Takáts-ház helyén állt, 122. helyrajzi szám alatt lévő belvárosi épületet 1898. február 16-án, a gróf Károlyi Istvánnéval megkötött kisajátítási egyesség után vette birtokba 62.000 forintért, majd lebontatta azt.³⁵ A Váci utca és Duna utca sarkán keletkezett tömbre 1898-ban a következő ajánlatok érkeztek: Majorossy Géza építőmester két telekrészt csak együttesen lett volna hajlandó megvenni: az egyik, a már említett sarokrész, a másik pedig a Duna utca és Eskü út sarkán keletkezett telek. A Duna utca és Váci utca sarkán

³² HORLER Miklós, *Általános helyzetkép: Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye I., Adattár*, Bp., 1988, 148.

³³ BFL, XV. 37. c. 00121, 3–4. ; Gróf Károlyi Gyula (1871–1947) volt az ország miniszterelnöke 1931. augusztus 24. és 1932. október 1. között. Károlyi Gyula kormányáról bővebben: BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1992*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992, 89–90, 323.; életéről: *Új Magyar Életrajzi Lexikon III.*, főszerk., MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 774–775.

³⁴ *Vállalkozók Lapja* (továbbiakban VL), szerk., ZSIGMONDY L., 1898. május 4., XIX. évf., 18. szám, 6. (Fővárosi hírek: A Fővárosi Közmunkák Tanácsából, 1898. április 28. báró Podmaniczky Frigyes alelnök vezette ülésen elhangzott információk.) lásd még: *Építő Ipar: Műszaki hetilap* (továbbiakban ÉI), 1898. május 4., XXII. évf., 18. szám, 129. Az adómentesség forrását, az 1893. évi XIV. törvénycikk 4. §-t lásd: (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6497>, letöltés ideje 2014. november 2. 17:30.)

³⁵ BFL, XV. 37. c. 00121, 4. Telekkönyv (Birtokállási lap) (Lásd I. táblázatot)

keletkezett telekért négyszögölenként nyolcszáz forintot ígért. A Tiller Mór és társa cég is tett ajánlatot, valamint dr. Baumgarten Ferdinánd, aki szintén mindkét részt megvenné, négyszögölenként 1050 forintért, azonban csak 1901. május elsején szándékozott fizetni. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa mindhárom ajánlatot elutasította.³⁶ Egy komolyan megfontolandó ajánlat érkezett még a Merkúr Rt. részéről, négyszögölenként ezer forintos vételárral. A Közmunkák Tanácsa siettetné az elfogadását, mert: „*a többi parcellák már el lévén adva a Duna utcai tömb az ajánlat elfogadásával teljesen el lesz adva.*”³⁷ A Merkúr Bank és Váltóüzlet Részvénytársaság végül a Váci utca és Lipót utca sarkán keletkezett parcellát választotta (5–8/ b helyrajzi szám alatt).³⁸ Így a telek az 1898-ban szabadon maradt. Takáts Lajos és neje – született Horváth Ilona – tulajdonába az 1899. január 23-án kelt adásvételi szerződés értelmében került. A szabályozás alá eső telekért 78.941 forintot fizettek.³⁹ A telekkönyv szerint Takáts Lajos és neje egyenlő (50–50 százalékos) arányban osztozott a telek tulajdonjogán. A terület pontos mérete – a szabályozást követően – 102^{50/100} négyszögöl.⁴⁰

Az építési engedély megadásának körülményei és Takáts Lajos erélyes fellépése a levéltári források tükrében

Miután a telek Takáts Lajos tulajdonába került, megkezdődtek a tervezési és építési munkálatok. A következőkben az építés történetéről lesz szó. A vizsgált épületről a Fővárosi Tanácshoz felterjesztett tervrajzok nem ismeretesek, mindösszesen az engedélyezési folyamat jogi részleteiről vannak dokumentumok. Budapest Székesfőváros Tanácsának benyújtott építési engedély 1899. május 18-án elutasításra került: „*A kért engedély nem adatik meg, mivel az udvar 10%, mellette a földszint is beépítenék, a Váci utca és a Duna utca felé a homlokzat- hossz 1/3-át túlhaladó szélességben az egész homlokzattal kilép és a fürdőkhöz szabályszerű légudvart nem tervezetett.*”⁴¹ (A követelmény négyemeletes bérház esetén a telek térfogatának 20% volt.)⁴² Takáts Lajos ismételten beadta ugyanazokat a terveket.⁴³ Fellebbezett a döntés ellen és az 1899. június 22-én kelt hosszú levélben kifejtette az érveit. A megengedettnél kisebb, szabálytalan belső udvar esetében kiemeli, hogy csak egy cselédszoba

³⁶ VL, 1898. június 1., XIX. évf., 22. szám, 5–6.

³⁷ VL, 1898. december 7., XIX. évf., 49. szám, 7.

³⁸ VL, 1899. június 14., XX. évf., 24. szám, 6. (*Magánépítési engedélyezések Budapesten*)

³⁹ BFL, XV. 37. c. 00121, 5. (*lásd Képmelléklet 8. kép*)

⁴⁰ BFL, XV 37. c. 00121, 6.

⁴¹ BFL IV 1407.b 26720/1899-III. (tárgy: „Takáts Lajos a IV. közig. kerületben (Belváros) Duna és Váci utca 122 hrsz a. fekvő telken négyemeletes lakóház építésére kér engedélyt.”)

⁴² BFL IV 1407.b. 37 022/1899-III

⁴³ BFL IV 1407.b. 26720/1899-III

és egy konyha nyílik erre, ezeknek pedig elegendő fényforrást biztosít. Utal rá, hogy a telek a rendezések idején csonkított lett és ilyen telek esetén engedélyezett 10%-os udvar kialakítása. Ezt az építési szabályzat 166. paragrafusával indokolta. A földszintet és az egész udvart beépítené, mégpedig azért, mert a telekért fizetett borsos ár ellenében szeretné a helyet „*a legésszerűbb módon kihasználni.*” Ezen túl a homlokzat kiugrását utasította el a Tanács. Az említett kiemelkedésnél azzal érvelt Takáts Lajos, hogy az csak a második emeletről kezdődik, így nem nevezhető „*kiszökelléknek*”, hanem egyfajta zárt, erkélyszerű épületrész. A homlokzathoz viszonyított arányokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy az „*építésügyi szabályzatok paragrafusaiban sehol sem található*” ennek megfelelő kitétel. Mivel nem az egész homlokzaton vonul végig ez a kiugrás, nem hátráltatja a közlekedést, továbbá annyira nem emelkedik ki, hogy a szomszéd világosságát vagy levegőjét elvenné. A kiemelkedés nagyságát is megadja, miszerint az egyik utcában 0,40 méter [40 cm], a másikban pedig 0,80 méter [80 cm]. Az utolsó problémás elem, – melyet a műszaki vélemény elutasított – a lépcső kialakítása volt. Erre a következőképpen reagált az építető: „*(...) a főlépcsőház falait az első emeletről kezdve 0,30 méter vastagságban építtetni engedjék meg, mivel ezen lépcső nem szabadon függő lépcső, hanem mindkét oldalon 160 m/m [16 cm] vastagságú vas tartókkal lesznek alátámasztva (...).*”⁴⁴ Az építési engedély elfogadását a főváros magánépítési albizottsága 1899. május 29-én tartott ülésen tárgyalta meg Kauser (II.) János (1847–1925) bizottsági tag elnökletével. Ebben a nagyobb építkezésekre javasolt engedélyezések között elsőként szerepelt Takáts Lajos kérvénye, e mellett megjegyzésre került, hogy a „*telek határvonalai és a járda végleges magassága az építkezés megkezdése előtt a mérnöki hivatal által kitűzendő.*”⁴⁵

A folyamodványra végül a Közmunkák Tanácsa megadta a kért engedélyt. Egy feltételhez kötötte, miszerint „*amennyiben az építető a főlépcső 30 cm-esre tervezett egyik falát 45 cm erőssé építtetni nem kívánná, úgy tartozik a lépcsőket még vasoszlopokkal kitámasztani.*”⁴⁶ A Közmunkák Tanácsának 1899. július 13-án tartott ülésen született meg a jóváhagyás, melyről az egész ügyet átfogó dokumentum készült. Ebben minden kérdést pontosan tisztáztak, és szó esik benne arról, hogy az épület alsó traktusában üzlethelyiségek lesznek kialakítva, továbbá, hogy a főlépcső megerősítése mellett a mérnöki hivatal kéri, hogy a fürdőhelyiségekhez megfelelő légaknát alakítsanak ki. Az épület kivitelezése előtt pedig

⁴⁴ BFL IV 1407.b. 32778/1899-III. (lásd Képmelléklet 2. kép)

⁴⁵ VL, 1899. május 31., XX. évf., 22. szám, 8.; Az engedélyezés ténye az *Építő Ipar* hasábján is olvasható: „*A magánépítési albizottság ülése: május hó 29.: 26720. Takács Lajos (l. IV., Kossuth L. u. 19. sz.) IV. Duna – és Váci utca sarok 122 hrsz. IV. emeletes lakház.*” (ÉI, 1899. július 1., 23. évf., 168.)

⁴⁶ BFL IV 1407. b. 37022/ 1899-III

újra be kell mutatni az ennek megfelelően módosított terveket, részletrajzokat és hordképességi számításokat.⁴⁷ Takáts Lajos ezeket csatolta az 1899. szeptember 20-án keltezett leveléhez, a mellékletek tartalmazták a vasszerkezetek részletrajzai mellett a portland cement pillérek hordképességi számításait is. A Tanács ezt már jóváhagyta.⁴⁸ Takáts 1900. június 20-án egy újabb kérvénnyel fordult a Közmunkák Tanácsához, melyben írja, hogy „*az utczai boltban, a földszint és az I. emelet összeköttetése céljából*” egy vaslépcsőt szeretne kialakítani. Erre megkapta a hozzájárulást, a félemelet a tervezett magasságokkal létesíthető, „*azonban ezen helyiség csakis a jelzett célra, raktárra használható.*” Az 1900. július 26-án kelt előadói íven olvasható az építőmester, Kauser Gyula neve.⁴⁹ A jeles építőmester életútját Komor Marcell a *Vállalkozók Lapjának* 1920. június 9-i számában közölte. Ebben leírja, hogy Kauser Gyula (1855–1920. május 25.) királyi kereskedelmi tanácsos, építész, építőmester és kőfaragó volt. Középiskolát Pesten, az építő ipariskolát pedig Bécsben végezte el. Testvérébátyjával, Jánossal közösen hoztak létre építőmesteri vállalkozást Budapesten. Többek között ő végezte a Hadik és Szapáry-paloták építőmesteri munkálatait. Tervezőként is tevékenykedett, például a nevéhez kötődik a Kochmeister-féle áru és bérház tervezése. A Magyar Építőmesterek Egyesületének alapító tagja, valamint a Mérnök Egylet Szakosztályának elnöke volt: „*Kauser Gyula közéleti szereplése minden társadalmi téren érvényesült, polgártársainak bizalma szinte megostromolta őt.*”⁵⁰ Feleségül vette Kölber Lujzát, vagyis rokon kapcsolatban állt a fűszerkereskedésben egykor érdekelt családdal.⁵¹ Feltehető, hogy még a bérház kivitelezési munkálatai előtt ismerhette Takáts Lajost. Az ifj. Kauser Lipót (1882–1962) visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyja Takáts Lajosnál vásárolt: „*Szüleim rendszeresen nála vásároltak és pedig az akkori szokás szerint könyvre, vagyis úgy, hogy a vásárlókat egy könyvbe vezették be és havonta, a hó utolsó napján fizettek.*”⁵² Az építőmester csak a kivitelezési munkálatokat vezette, de a tervrajzokat nem Kauser Gyula készítette. Engedélyezési tervek hiányában a levéltári források hallgatnak az épület tervezőépítészéről.

⁴⁷ BFL IV. 1407.b. 37022/1899-III.

⁴⁸ BFL IV. 1407.b. 47928/1899-III.

⁴⁹ BFL IV. 1407.b. 47327/1900-III.

⁵⁰ KOMOR Marcell (Ezrey), *Kauser Gyula*, VL, 1920. június 9., XLI. évf., 2–3. Az elszászi származású Kauser családról bővebb információt lásd.: VÖRÖS Károly, *Egy pesti család regénye* 4., Élet és tudomány, 1970, 36. sz., 1715–1718.

⁵¹ VÖRÖS Károly, *Egy pesti család regénye* 4... i. m., 1718.

⁵² TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata...* i. m., 2011–2012, 9.

A Takáts-ház eddig ismeretlen tervezőjének megnevezése

Az építész személyére vonatkozóan a korszakra való szakirodalom kérdőjelet tesz a tervező neve mellé. Az építész kilétének felfedése szintén Komor Marcellnek köszönhető, aki a *Vállalkozók Lapjában* – Ezrey álnéven – hosszabb terjedelmű cikket írt 1901. január elején az Eskü tér és környékének rendezéséről. E tanulmányban sorra veszi az újonnan felépített bérpalotákat és egyéb épületeket. A monumentális „*Király teret*” említi elsőként, ahol a Ferenc József által építtetett grandiózus bérpalota félig kész állapotot mutat és Klotild főhercegnő elkészült ikerpalotái magasodnak. Mindhárom épületet Korb és Giergl építészek tervezték. A Klotild-paloták mellett egy épületet emelt még művészi rangra, mégpedig a Körösi és Sebestyén építészpáros tervezte Osztálysorsjáték épületét.⁵³ Ezt követően a többi ingatlant vette sorra.⁵⁴ A Takáts-házról ekképpen ír: „*Végül még a „hagymás” házról emlékezzünk meg, mely egészében véve igen csinos és bizonyára nem volna a publikum véleménye oly egybehangzóan elítélő, ha a tervező művésze Schweiger Gyula szebb sarokvégződéssel helyettesítené a hagymát.*”⁵⁵

Az épület jelenlegi állapotában nem látható az említett „hagymás” lezárás, mert a második világháború Budapesten zajló hadi eseményei megsemmisítették azt. A BTM Kiscelli Múzeumában őrzött, a mellékletben közölt archív felvételen azonban egyértelműen látszik a saroképítmény jellegzetes hagymakupolája. A környék új házai közül mind beazonosítható Komor Marcell cikke alapján, így kizárásos alapon se lehet más a „hagymás” ház, mint Takáts Lajos négyemeletes bérháza.

Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet (Budapest) *Lexikongyűjteményében* átnézett cédulák – melyek Schweiger Gyula munkásságáról szólnak – nem tartalmaztak a Takáts-házra vonatkozó adatot, de útmutatást jelentettek az életmű egészére vonatkozóan, amely eddig még nem került feldolgozásra.⁵⁶ A tehetséges budapesti tervezőépítész számos munkája lehet még

⁵³ Az Osztálysorsjáték épületét – mely az Eskü, (ma Március 15.) téren helyezkedett el – lebontották, Budapest ostrománál találat érte és teljesen kiégett, a mai helyét az Erzsébet híd felhajtója foglalja el. A négyemeletes reprezentatív épületről fényképfelvétel látható például a következő kiadványban: *Budapesti üdvözlét*, szerk., KOLLIN Ferenc, Bp., Helikon, 1983, 220. képtábla.

⁵⁴ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke* = VL, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5.

⁵⁵ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke* = VL, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 5. (A teljes cikket lásd. **Képmelléklet 34. kép**)

⁵⁶ MTA Művészettörténet Intézet, *Lexikongyűjtemény*, jelzet: S32; Schweiger Gyula életművére vonatkozóan kevés adat van. Nem említik például az alábbi irodalmak: GERLE János, KOVÁCS Attila, MAKOVECZ Imre, *A századforduló magyar építészete*, Bp., Szépirodalmi Kiadó – BONEX, 1990. Nincs utalás munkásságára a DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867–1945*, Bp., Urbino, 2000. című kötetben sem. Nincs megemlítve az alábbi kiadványban: *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma (1879–1919): A Magyar építőművészet és építőipar ötven éve*, szerk., LAKATOS Mihály, MÉSZÁROS L. Edgár, ÓRIÁS Zoltán, Bp., 1929. A BTM, Kiscelli Múzeumának Tervtárában sincsenek Schweiger Gyula által készített tervek. (Branczik Mártának, az Építészeti Gyűjtemény vezetőjének szóbeli közlése, 2014. december 1-jén.)

ismeretlen, így a dolgozat nem tehet kísérletet az életmű egészének bemutatására, csupán töredékes képet adhat munkásságáról a levéltári forrásokra, korabeli szakfolyóiratokra és egyéb fellelhető adatokra támaszkodva. Az általa tervezett ingatlanok közül kezdetben a Takáts-házzal stíluspárhuzamot és azonosságokat mutató két épülete kerül bemutatásra, ezt követően – az időrendnek megfelelő sorrendben – további alkotásai következnek.

Elsőként a Dr. Gebhardt Lajos által építtetett négyemeletes bérházzal lesz szó, amely a IV. (ma V.) kerület, Kossuth Lajos utca 8. szám alatt áll. A neobarokk stílusjegyeket mutató tervrajzok jóváhagyására 1896. december 22-én került sor.⁵⁷ Az épület zárt sorú beépítésben áll, ötszintes, négyemeletes és vertikálisan három tengelyre osztható. Sajnos a jelenleg látható homlokzat jelentősen át lett alakítva, így kevés hasonlóságot mutat a Takáts-ház építészeti megoldásaival. Az eredeti terveknek megfelelően csak az üzlethelyiségek kialakítására alkalmas első emelet ablakai maradtak meg. Az eredeti homlokzati rajzon a Takáts-házhoz nagyon hasonló díszítőelemek fedezhetőek fel. Ezek közé tartozik a zárterkély jellegű középrizalit, amely vertikálisan a magas, megtört síkú manzárdtetőig fut, – tehát a homlokzat síkja felé emelkedik, – majd homorú ívben megtörő és felül szegmensíves lezárásban végződő oromzat koronázza. A csúcsán egyik kezében kígyós pálcát, a másikkban fáklyát tartó szoboralak áll. Az attribútumok alapján a férfi feltehetően a görög-római mitológiából ismert Aszklépiosz (Esculapius), a gyógyítás istene. A szoboralak a megbízó, Dr. Gebhardt Lajos foglalkozására utal, aki Budapest főváros tiszti főorvosa volt.⁵⁸ Alatta festett, címerpajzsba foglalt freskó terve látszik, melyben szintén felfedezhető a pálcára tekeredő kígyó. A Takáts-házhoz hasonlatosan tehát ez a bérház is hűen tükrözi építtetője társadalmi pozícióját és foglalkozását, így a polgári reprezentáció másik fontos példája. További hasonlóságot mutatnak a félköríves záródású, kettős kapcsolt ablakok. A különböző emeletek ablakait Schweiger Gyula német barokk axisokat idéző elemekkel kapcsolta össze, ami tovább erősíti a homlokzat vertikális jellegét. Fontos megemlíteni a fogsor motívumot is, amely végigfut a leghangsúlyosabb elemeknél, mint például az első és második szintet elválasztó párkány esetében, vagy a kosárisíves lezárású, második szinten látható szemöldökpárkányok íve alatt. Továbbá jellegzetes elem még a homlokzat egyes kiemelkedő helyein és a manzárdtető sarkán lezárásként elhelyezett barokk vázák és a sávozás alkalmazása.

⁵⁷ BFL, Tervtár, XV.17. d. 329 / 24256 hrsz. Az épületet említi: ROZSNYAI József, *Neobarokk építészet Magyarországon...* i.m.,2011, 166. továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban. (lásd **Képmelléklet 16. kép**)

⁵⁸ BFL - VII.7. d - 1908 – 353. (Dr. Gebhardt Lajos végrendelete, kelt. 1906. november 25. Ebben minden ingó- és ingatlan vagyonát egyetlen lányára, Pete Lászlónéra, született Gebhardt Emmára hagyta.)

E mellett azt a tényezőt is meg kell említeni, hogy a IV. kerület Kossuth Lajos utca 8. szám alatt álló ingatlan építését maga Takáts Lajos is figyelemmel követhette, hiszen a IV. kerület Kossuth Lajos utca 19. szám alatt álló fűszerkereskedése közel lehetett a munkálatok helyszínéhez. Lehetséges, hogy ezen építkezés kapcsán ismerkedett meg Schweiger Gyula építésszel, ám írott források hiányában ez az észrevétel csak feltételezés maradhat.

A *Lexikongyűjtemény* alapján induló kutatás során szembetűnő párhuzamot, jellemző stílusjegyeket és megoldásokat találtam még Schweiger Gyula egyik épülete, a mai Centrál Színház és a Takáts-ház homlokzatának összevetése során. A tervezett „*orfeumépület*” felállításáról a *Vállalkozók Lapjának* 1898. április 13-án megjelent száma adott hírt.⁵⁹ Sajnos napjainkban ez a ház sem az eredeti terveknek megfelelő képet mutat. A Révay utca 18. szám alatt álló háromemeletes épület számtalan nevet viselt már, például 1951 és 2008 között Vidám Színpad néven működött, jelenleg Centrál Színház névre hallgat.⁶⁰ Építésének időpontja közel azonos a Takáts-ház építési munkálatainak kezdetével. A kettős kapcsolt ablakok kőkeretelése, az ablakok oromzati mezejében látható erőteljes plasztikai díszítés hasonló a két épületen. Az ablakok íves záródásában van különbség, mert a Centrál Színház ablakai szabályos félköríves záródást kaptak, míg a Takáts-ház ablakainak ívét a két végponton kímához hasonlatos elem kapcsolja az ablak függőleges keretéhez. A Színház legfelső ablaksorán viszont hasonló, enyhén domborodó tagozatkapcsolás látható. A gyakran peremek, párkányok elválasztására használt fogsor motívum is hasonlóan végigfut a homlokzaton és egyes díszítőelemeken. Az öttengelyes főhomlokzat kiugró rizalitja nem ívesen kapcsolódik a homlokzat egészéhez, hanem szögletes profilt mutat. A szobrászati díszítések az ablakok körül koncentrálnak mindkét esetben, az erőteljes sávozás viszont a Centrál Színháznál csak a földszinten került kialakításra, felette sima vakolt falfelület emeli ki az ablakokat. A zárterkélyszerűen kiugratott, a második emeletről kezdődő középrizalitot alátámasztó építészeti elemet szintén maszkok díszítik. Az építési engedélyezési iratok tanulsága szerint Schweiger Gyula első folyamodványára nem kapta meg a kért jóváhagyást, majd fellebbezett a döntés ellen, mely sikerrel járt. A kérvényben úgy fogalmazott, hogy: „*A VI. kerület Révay utca 3792 hrsz. alatt lévő telkemen építendő bérházamra vonatkozó*

⁵⁹ „(Uj orfeumépület): Schweiger Gyula budapesti építész a Révai utcában egy új orfeumot épített, mely a „Folies- Caprice” mulató céljaira lesz berendezve. A tervek az építési engedély kiadása végett a hetes építési bizottságnál fekszenek.” (VL, 1898. április 13., XIX. évf., 4.) (lásd. *Képmelléklet 18–19. kép*)

⁶⁰ HORNETT Ágnes, *Centrál Színház történet*, internetes forrás: <http://www.centralszinhaz.hu/component/content/article/457-central-szinhaztortenet>, (letöltés ideje, 2014. május 11., 0:11.)

tervek.” Ebből az következik, hogy a telek tulajdonjoga az építészé volt, ő maga viszont a Csömöri út 90. szám alatt lakott.⁶¹

Schweiger Gyula budapesti építész munkásságáról a korabeli folyóiratokban a legkorábbi adat egy 1881-ben írt cikkben olvasható. Ebben, az egykori Petőfi tér és a Ferenc József rakpart sarkán álló, bécsi kávéházak színvonalával vetekedő Brenner Kávéház (korábban Szeingassner) szép és igényesen sikerült felújítását emlegetik az ő munkájaként.⁶² A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Fotógyűjteményében Schweiger Gyula művei közül a VI. kerület, Teréz körút 5. számú bérház, valamint az építész Csömöri út 90. szám (ma XIV. kerület Thököly út 78.) alatt álló saját villája található meg. A Teréz körúton álló ingatlan nem vethető össze a Takáts-házzal, mert 1889 előtt épült és neoreneszánsz stílusjegyeket mutat, egyedül a párkányokon végigfutó hangsúlyos fogsor motívumot és a palmettás frízt lehetne párhuzamként kiemelni.⁶³ A Csömöri úti Schweiger-villa német építészeti hatásokat mutat, a homlokzatát pedig sgraffito díszíti.⁶⁴ Az 1893 körül épült ingatlant ismeretlen időpontban bontották le, a fal díszítményeit pedig Seitz Ottó készítette. Az építkezést Mészner és Arndt építőmesterek vezették.⁶⁵ Az aláírásuk gyakran látható más, Schweiger Gyula által készített tervrajzokon, például a VI. kerület Révay utca 18. szám alatt felépült „*Folice Caprice*” épületének tervein.⁶⁶ A *Budapest neoreneszánsz építészete* című kiadvány szerint, a könyv hátlapján látható tervrészlet is Schweiger Gyula alkotása.⁶⁷ Ezt a részletet Rakovszky Géza bérpalotájának homlokzati tervrajzából emelték ki. Az épületről nincs külön tanulmány a kötetben, így a jegyzet alapján kerestem az eredeti terveket, de jelenleg a homlokzati rajz nem hozzáférhető. A kikért iratanyagban viszont található egy 1889-ben készített alaprajz, melyen olvasható Schweiger Gyula aláírása.⁶⁸ E mellett az általam kikért engedélyezési

⁶¹ BFL IV 1407.b. / 56403/ 1898 - III. (lásd. **Képmelléklet 20. kép**)

⁶² MTA Művészettörténet Intézet, Lexikongyűjtemény, jelzet: S32 alapján: *Der Baunternehmer, Monatschrift für Stassen-, Eisenbahn-, Tunnel-, Brücken- und Wasserbauten in Ungarn*, Bp., 1881, I. évf., 16. szám, október, 136.

⁶³ RÜCKWARDT, Hermann fényképfelvétele, (VI. ker.) Teréz körút 5., lakóház homlokzata, fényképfelvétel ideje: 1889, FSZEK, Fotótár, jelzet: 000661. Nyomatásban megjelent RÜCKWARDT, Hermann Oskar: *Architektonische Studienblätter aus Budapest: eine Sammlung der schönsten Facaden und architektonischen details der in der Neuzeit in Budapest ausgeführten öffentlichen und privaten Bauten : photographische Aufnahmen nach der Natur in Lichdruck : 60 Tafeln, (Budapesti Építészeti tanulmányok)*. Serie I., No. 43, Berlin, Ch. Claesen & Cie, 1890. Hasonmás kiadása: Bp., TERC, 2013. (**Képmelléklet 23. kép**)

⁶⁴ Ismeretlen személy fényképfelvétele, Schweiger villa a Csömöri úton, Budapest. (Lap az *Architektur der Gegenwart*ból.) A fotó készítésének ideje: 1893 után, FSZEK Fotótár, jelzet: 001870. (**Képmelléklet 22. kép**)

⁶⁵ DÉRY Attila, *Budapest eklektikus épületszobrászata*, Bp., Országos Műemléki Felügyelőség, 1991, 103.

⁶⁶ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 29227. hrsz.

⁶⁷ *Budapest neoreneszánsz építészete: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, szerk., CSAKI Tamás, HIDVÉGI Violetta, RITOÓK Pál, Bp., BFL, 2009, 4.

⁶⁸ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 36552 hrsz. Engedélyezés száma: IV. 1407. b / 34048 -1890-III. (A tervrajzon a következő cím szerepel: Rakovszky Géza VIII. kerület, Józsefváros Eszterházy és Trefort utca sarkán 8. sz. A tervek jóváhagyása: 1890. október 8. (**Képmelléklet 21. kép**))

iratokban is szerepel az építész neve.⁶⁹ Maga a VIII. kerület, Trefort utca 2. szám alatt álló épület 1890-ben készült el, ahogy ezt a jelenleg is látható, homlokzatán elhelyezett tábla mutatja. A neoreneszánsz bérpalota színes kerámiaburkolatot kapott, az élénk színű keretbe foglalt kettős ablakok mutatnak hasonlóságot a többi épületével. A budapesti „tót templom” (szlovák evangélikus templom és a Luther-ház) környékének beépítése is az ő nevéhez fűződik. A *Vállalkozók Lapjának* 1892. február 9-én megjelent száma terjedelmes cikkben számolt be a szlovák evangélikus templom köré tervezett épületegyüttesről, mely a Kerepesi út, Luther és Aggteleki utcák által határolt telken készülne el. Az evangélikus egyházközség egy négyemeletes, valamint hat háromemeletes bérházat szándékozott emelni a templom köré. Az építési engedély megadását ahhoz a feltételhez kötötték, hogy a templom Kerepesi úti (ma Rákóczi út) főhomlokzatát szabadon kell hagyni, de ezt a kitélt nem teljesítették.⁷⁰ A tervek megvalósultak, továbbá felújították a templomot is. Az elkészült épületegyüttes az alábbi méltatásban részesült: *„A stílszerűen épült rengeteg nagy bérház, melynek homlokzatán Luther Márton szobra áll, villamos órával van ellátva és Luther-udvar nevet visel szépen sikerült s Schweiger Gyula műépítésszt, evangélikus hitsorsost, mesterét dicséri annyira, hogy Ő Felségének a királynak legmagasabb figyelmét is képes volt magára vonni. Ennek folytán jelent meg a Luther-udvarnak megtekintésére folyó év [1894] november hó 5-én Hieronymi Károly belügyminiszter Úr, Ráth Károly főpolgármester...”*⁷¹

Egy 1892. február 4-én keltezett adásvételi szerződésben – melyben Schweiger Gyula örök tulajdoni joggal eladta a Csömöri út 62/ b szám alatti ingatlanát Márkus Gusztávnak és nejének – az a megjegyzés áll, hogy az építésznek külön német nyelven is tolmácsolni kellett a szerződés szövegét, mert ezen a nyelven jobban értett.⁷² A felesége, Fissinger Hermína, a leánykori neve alapján szintén német származású.⁷³ Egy, szintén német nyelven tolmácsolt, 1892. február 15-én kelt szerződés esetében pedig ő vásárol telket a rajta lévő ingatlannal együtt, amely az akkori VI. kerület, Gyár utca 44. szám alatt állt.⁷⁴ Összefoglalva az eddigi forrásokat, Schweiger Gyula személyében evangélikus vallású és német anyanyelvű tervezőépítésről van szó.

A *Lexikongyűjtemény* alapján találtam magánépítkezési engedélyt is, amely az *Építő Ipar* 1910. július 10-i számában került közlésre. A Longis Watsch Parlophon Company nevű

⁶⁹ BFL IV. 1407. b. / 28094 / 1889- III.

⁷⁰ *VL*, 1892. február 9., XII. évf., 2.

⁷¹ *Evangélikus Egyház és Iskola*, Pozsony, szerk., TRESZTYÉNSZKY Ferenc, 1894. december 1., XII. évf., 48. szám, 392.

⁷² BFL VII. 175 - 1892 - 0114, 1, 4.

⁷³ BFL VII. 173 - 1893 - 2351, 5.

⁷⁴ BFL VII. 173 - 1892 - 0364, 1, 3.

cég VI. kerület, Aradi utca 22. szám alatt álló négyemeletes házának terveit szintén Schweiger Gyula készítette, melyet a magánépítési bizottság 1910. július 4-én tartott ülésén fogadott el. Az *Építő Ipar* című szaklapban olvasható engedélyezés háromemeletes épületet említ, feltételezhetően félemelet magasságúnak vette az első emeletet, vagy a legfölső, kisebb lekerekített ablaknyílásokkal osztott emeletrészt.⁷⁵ A *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék* az Aradi utca 22. szám alatt nem jegyzi a fent említett céget, hanem Schlesinger Ávrám fonográf kereskedőt⁷⁶ nevezi meg háztulajdonosként.⁷⁷ A zárt sorú beépítésben álló ház stílusát tekintve az osztrák szecesszió építészetének hatását mutatja. Az épületet díszítő geometrikus elemek különféle négyszögletes osztásokban jelennek meg, amelyekhez tervezője a történeti formakincsből merített ihletet. Jellemző példa erre a homlokzaton látható nagyszloprendes pilasztort utánozó díszítés, ahol a görög dór oszlop kannelúrait idéző függőleges elemek jelennek meg. Ennél az épületnél is megfigyelhető a zárt erkély, mint hangsúlyos és központi építészeti elem, mely itt a tetőtér irányába fut fel és szögletesen tört ívű oromzattal koronázott.

Összességében elmondható, hogy más korabeli építészekhez hasonlóan több korszakot lehet megkülönböztetni Schweiger Gyula budapesti építész életművén belül. Az 1880-as években döntően neoreneszánsz épületeket tervezett. A szlovák evangélikus templom épületegyüttese döntően a neoromán, illetve az ún. Rundbogenstil, (félköríves stílus) formakincsét mutatja. Ezt követően – az 1890-es évek végén – adatolhatóan neobarokk stílusjegyeket alkalmazott épületein, míg az 1910-es évek markánsan jellegzetes, osztrák szecesszió formajegyeire emlékeztető irányzat mutatkozik meg, az általa tervezett Aradi utcai ingatlanon.

⁷⁵ *ÉI.*, 1910. július 10., XXXIV. évf., 28. szám, 287. (Fővárosi ügyek: A magánépítési albizottság július 4-én tartott ülésén kapta meg az építési engedélyt. („1941. Longis Watsch Parlophon Comp., Aradi utca 3345. hrsz. [VI. kerület, Aradi utca 22.] háromemeletes ház, terv Schweiger Gyula”))

⁷⁶ Schlesinger Ávrám fonográf-kereskedő a Longis Watsch Parlophon Company Schlesinger Mór és Társa cég társtagja volt. A „Longis óra beszélőgép-társaság” néven nevezett céget képviselő másik társtag Schlesinger Mór műszerkereskedő, aki optikai és egyéb fényképezési alkatrészekkel és késztermékekkel kereskedett. A cég a VIII. kerület József körút 11. szám alatt került bejegyzésre. (*Budapesti Czim-és Lakásjegyzék*, 1908, 20. évf., 623. a Schweiger Gyula tervezte ház felépülése után is maradtak a VIII. kerület József körút 11. szám alatt. *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék* 1913, 25. évf., 742.)

⁷⁷ *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék*, 1911, 23. évf., 130. (Schlesinger Ávrám) előtte például: *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék*, 1902–1903, 14. évf., 77. (Heitner Izrael); vagy *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék*, 1910, 22. évf., 125. (Heitner Izrael és neje)

A neobarokk stílusjegyeket mutató Takáts-ház művészettörténeti elemzése

A tervezőépítész Schweiger Gyula életművének vázlatos bemutatása után külön fejezetben emlékezünk meg – az alkotásai között eddig még ismeretlen – Duna utca és Váci utca sarkán álló bérházáról. A következőkben az épület részletes leírását adjuk, mely főként a homlokzat elemzését foglalja magába. A döntően neobarokk stílusjegyeket mutató saroképület mind a Duna utca, mind pedig a Váci utca felől zárt sorú beépítésben áll. Az elemzéshez az ingatlanról készült – a jelen kutatások szerint az egyetlen teljes épületet ábrázoló – archív felvétel szolgál alapul, melyen látható az egykori Zsolnay-képviselő portálja is. A BTM, Kiscelli Múzeum fényképtárában őrzött fényképen nem láthatóak a ma mellette álló, vele közel egy magasságban felépített házak.⁷⁸ A Takáts-ház az első, ami a rendezés után megépült ezen a részen, 1899 és 1900 között. Ezt követte a Váci utca 41/A szám alatt álló szecessziós stílusjegyeket mutató épület, melyet Malács Péter főügyész építtetett 1903-ban.⁷⁹ A Duna utca 1. számú épület pedig Fellner Sándor tervei szerint épült 1904-ben.⁸⁰ (A két szomszédos épület homlokzatának kialakításakor több olyan motívum is felhasználásra került, ami a Takáts-házra jellemző, elképzelhető, hogy az egységes utcakép kialakítása végett emeltek át bizonyos elemeket. Ilyen például a Duna utca 1-es szám alatt álló ház sávozása, füzérdíszei, valamint ívesen kiugratott középrizalitja. Szintúgy a másik szomszédos épületnél is maghatározó a sávozás.)

A Takáts-ház döntően vertikális tagolású homlokzatot kapott, a sávozott falfelület horizontális jellege miatt viszont függőleges-vízszintes tagolási rendszert mutat. Általánosságban elmondható, hogy a díszítőelemek az ablakok keretezésére és a szegélyekre koncentrálódnak, sőt egyes helyeken szinte a „horror vacui” elve érvényesül. Ezzel szemben a nagyobb falfelületet a sávozás uralja. A falfelületet a homorú és domború formák hullámzása jellemzi, ami a barokk építészetben igen kedvelt megoldás volt. Az organikus, lekerekített formák dominálnak. Az épület lehangsúlyosabb eleme a két oldalhomlokzat találkozásánál kialakított zárt erkély, mely barokk hagymakupolás lezárást kapott. A zárt erkély erőteljesen az épület sarka elé ugrik. Lekerekített élekkel rendelkező négyszögletes hasáb formája van. Felületét az emeleteknek megfelelő szinteken kettős kapcsolt ablakok törik meg. A két oldalon látható szimmetrikus homlokzat négytengelyes és négyemeletes. A félemelet szintjéig

⁷⁸ BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11 (Váci utca 39.–Duna utca 3.)

⁷⁹ Váci utca 41/A alatt álló épületről: ANGYALOSI Gergely, *Házról házra, végig a déli Váci utcán 1...* i.m., 26.

⁸⁰ DÉRY Attila, *Belváros–Lipótváros... i.m.*, 2005, 72. Hasonló néhány soros megjegyzéseket találni az alábbi kötetben: *Adalékok a Belváros történetéhez I.*, szerk., MÉSZÁROS György, VÍZY László, Bp., Városvédő Egyesület, 1993, 72.

üzlethelyiségek kialakítására alkalmas helyiség épült. A félemeleten mindkét oldalon 4-4 kosáriréses ablak helyezkedik el. Megközelítőleg magasságuk háromnegyed részéig sávozott az ablakközöket kitöltő falfelület. A félemelet két középső ablaka között Zsolnay-reliefek kerültek elhelyezésre, melyek 1-1 munkafázist mutatnak be. A következő fejezetben tárgyalt Zsolnay-képviselőt eddig a félemeletig tartott. Szép kialakítású, igényes portálja a sarkon lévő zárt erkély alatt helyezkedett el. Közvetlenül felette volt a pécsi gyár öttornyos védjegye. Maga a védjegy egy szépen formált kartusban, díszpajzsban kapott helyet. A mostani üzlethelyiségek közül egy kávéház rendelkezik a sarkon kialakított portállal, ami lényegesen kisebb, mint a Zsolnay-képviselő bejárata volt, így nem éri el a címer magasságát. A magánlakásokat a Duna utca felőli félköríves záródású kapun keresztül lehet megközelíteni, ez korábban is így lehetett a lépcsőház kialakítását tekintve. E mellett a Takáts Lajos nevéhez kapcsolódó közjegyzői okiratokban is a Duna utca 3. szerepel lakáscímként.

A földszint több ízben is átalakult, a második világháborút követő helyreállítás során például házmesteri lakás és orvosi rendelő volt itt, a portálok helyét pedig parapetmezőkkel burkolták a félemelet magasságáig. Ezekre a munkálatokra az 1950-es években került sor.⁸¹

A két utcafrontra néző homlokzatok kialakítása szimmetrikus. A legdominánsabb eleme a homlokzat egyharmad részét kitöltő, enyhe kiülésű középrizalit, amely közvetlenül a félemelettől indul és egészen a manzárd tetőig fut az épület mindkét oldalán. Enyhén hullámzó a felülete. Ezt az épületrészt említik az engedélyezési eljárásban, ahol „zárt erkély szerű” elemnek minősítették. Maga a kiemelkedés kétharmad részéig sávozott, ezt a részt egy hangsúlyos párkány választja el az oromzatos, freskóval díszített legfelső emeletről. A legkiemelkedőbb része a középtengelyben elhelyezett kovácsoltvas erkély, melyen virágdísz került kialakításra. A XIX. század végének bérház építkezéseinél megszokott elem volt hasonló erkélyek alkalmazása. Közvetlenül alatta tojássor fut végig. Az alátámasztásán két maszk látható, ezek az építető foglalkozását tekintve lehetnének Mercurius ábrázolások, mert a fejük felett látható kialakítás széles karimájú nemez fejfedőre emlékeztet. A fejek alatt folytatódik a díszítősáv, melynek vonalában elhelyezkedő rozettákkal ékesített konzolok tartják az erkélyt. A hangsúlyosan végigfutó párkányok három részre osztják a homlokzatot.

A kettős kapcsolt ablakok minden emeleten más és más kökeretelést kaptak. A középrizalit első emeleti ablakainak mellvédszerű kialakításában két-két puttó helyezkedik el. Ez az építészeti elem összeköti az első és a második szint nyílásait, ablakcsoportot hoz létre, amely magasztja a szintet. Ez fokozza a bérház vertikális jellegét és a tekintetet a harmadik

⁸¹ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz. (műszaki leírás egy üzlet kialakításához, 11. o.)

szint irányába vezeti. A második és harmadik szint nyíláskeretelése felett barokkos ívben megtörő oromzatos lezárás került kialakításra. A második szinten az ablakok orommezejében gyümölcsökkel és volutákkal közrefogott medalion kapott helyet, benne női portréábrázolás látható. A tört-íves szemöldökpárkányt volutákban végződő konzolok tartják, alatta fogsor motívum fut. A harmadik emeleti ablakok orommezejében maszkok helyezkednek el. A díszítőelemek többsége a kései barokk formakincséből merít, e mellett rokokó jellegű elemek is vannak. A füzérdíszek alkalmazása a klasszicizáló késő barokk egyik változatát, a copf stílus elemeit idézik. A barokk építészet kevésbé alkalmazott ilyen jellegű kapcsolt ablakokat, az egyes ablakformáknak viszont vannak barokk előképei. A kimaszerű elemben végződő félköríves lezárást látható, például Ausztriában, a melki bencés apátsági templom homlokzatán és toronypárján. A barokk világi és szakrális építészetére is jellemző az egyes térrészek és elemek közötti hierarchia, például az ablakok egymáshoz viszonyított mérete és díszítettsége meghatározó. A Takáts-házon is láthatóak méretbeli és keretelési különbségek az egyes szintek között. Az oromzatos lezárás túlfut a manzárd tető síkján, ami szintén enyhén kiugrik a középrizalittal egyvonalban. (Maga a manzárd tető jellegzetes barokk tetőtípus, amely a francia kastélyépítészet nyomán terjedt el.)

A rizalitot két enyhe kiülésű falpillér fogja közre, melyek nem a fal síkjával párhuzamosak, hanem enyhe szögben kifelé fordulnak. Antik mintákra emlékeztetően lábazattal és egyfajta fejezettel is rendelkezik, melyet egy-egy váza koronáz. Nem kannelúrázott a felülete, hanem erre is ráfordul az egész falsíkot meghatározó sávozás.

Az oromzat középtengelyében egy-egy kosáríves záródású fülke kapott helyet, ezeket voluták szegélyezik, és palmettás elem koronázza őket. Két kapcsolt ablak fogja közre. A fülke alsó kialakítása nem egyenes vonalban záródik. Egy plasztikusan megmunkált, az oroszlán bőrét viselő Herkules-maszk látható alatta. A maszk középtengelyének folytatásában egy öt virágból álló, egy pontban felfüggesztett füzérdísz lóg, melyet volutában végződő szalag köt át. A fülkében rózsákat, vagy egyéb virágokat tartó nőalakok láthatóak. Mindkét szobor enyhén balra fordítja babérkoszorús, vagy másféle ékítménnyel koronázott fejét. Az egyik keblük fedetlen, testük enyhén, s alakban hajlik. Több értelmezése is lehetne ezeknek az oromzati fülkeszobroknak. Az épület neobarokk stílusjegyihez közelebb álló azonosítás szerint allegorikus nőalakok. A bal kezükben egy bőségszarura emlékeztető tárgyat tartanak, benne virágok és gyümölcsök. A másik kezükben tartott tárgy nem egyértelműen azonosítható attribútum. Ha a másik kezében búzakalászból font koszorút tart, akkor a bőséget személyesíti

meg.⁸² Ha a két fülkeszobor allegorikus nőalak, akkor lehetne Tükhé, illetve római megnevezéssel Fortuna, a szerencse, siker és a boldogság istenasszonya. Egy kereskedőnek minden bizonnyal nagy szüksége van mindezekre vállalkozása felvirágoztatásához. E mellett szól még, hogy Takáts Lajos bérházának léte az Erzsébet-híd megépülésének (1897–1903) köszönhető. A szerencse azonban forgandó, hiszen a híd miatt lebontásra került épületek tulajdonosai bizonyára nem érezték, hogy részük lenne hasonló kegyben.

Másik megközelítés leginkább az utcán közlekedők szemszögéből lehetséges. A részletek ismerete nélkül hasonlít Árpád-házi Szent Erzsébetre (1207–1231, ünnepe november 19.) is, azonban ennek ellentmond a nőalakok fedetlen keble, hiszen a szentek ábrázolására ez nem jellemző. A nőalak kezében lévő rózsákra emlékeztető faragványok miatt lehetne Szent Erzsébet. Érdekes szempont továbbá a szent életű Árpád-házi Erzsébet és Ferenc József hitvesének szimbolikus azonosítása is.⁸³ A bérház felépítése előtt nem sokkal, 1898. szeptember 10-én egy merénylet következtében Genfben meghalt Erzsébet királyné (1837–1898). A császár-király és a Monarchia mélységesen gyászolta, a XX. századra az ország nagy részén Erzsébet-kultusz alakult ki. Az első tiszteletére emelt szabadtéri emlékszobrot 1899-ben, éppen a ház építésének évében avatták fel. Az új Erzsébet-híd is a királynő nevét viseli (előtte Eskü téri híd). A Takáts-ház homlokzatán látható két profilban ábrázolt medalionos domborművön például olyan női alakot mintáz, mely lehetne akár Erzsébet királyné portréja is. Ez azonban pontos adatok és az építetői szándék ismerete nélkül nem bizonyítható. (Fontos az épített környezetet is figyelembe venni, hiszen a közvetlen közelében áll a barokk stílusú Nagyboldogasszony-plébániatemplom, melynek jelenleg van Szent Erzsébet ereklyéje. A neobarokk stílusjegyek dominanciájának is lehet magyarázata egyfajta párbeszéd a közelben álló barokk templommal.)

Az oromzatos részen láthat freskó pedig a már említett fekete elefántot és kísérőit ábrázolja, a gyarmatárakkal megrakottan. Messze hirdette tulajdonosa gazdagságát és kereskedelmi vállalkozását. A tetőidomot elválasztó koronázó-párkányra emlékeztető lezárásának leghangsúlyosabb eleme a fogsor motívum. Ez a fogsor rézsútosan, élükkel

⁸² BOBULA T., *Allegóriák és szimbólumok*, Budapesti Építészeti Szemle, szerk., BOBULA T., Bp., 1899, X. füzet, 137. „A termékenység(bőség) személyesítője telt mellű női alak, a kezében tartott bőségszaruból gyümölcsöket ontva, míg a másik kezében búzakalászból font koszorút tart.”

⁸³ Erzsébet királynő tragikus halálát követően vannak példák arra, hogy emlékezete összekapcsolódott Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletével. „Emlék a királynénak: Elhunyt nagyasszonyunk iránti kegyeletét méltóan örökölteti meg Torontál- Erzsébetlak római katolikus hitközsége, amely a hívek összerakott filléreiből Erzsébet királynénak emlékére a Budapesti szivattyú és gépgyár részvénytársaság (ezelőtt Walrer Ferencz) jóhírű harangöntődjében egy kb., 400 kg-os harangot rendelt meg, amelynek egyik oldalára magyarországi Szent Erzsébet a másik oldalára az elhunyt királynénk dombormű képét önteti megfelelő felirattal.” (VL, 1898. november 2., XIX. évf., 7.)

előreálló kőlapokból kialakított fríz. Az oromzati rész formája kétféle irányba is mutathat. Az oromzat kialakításának lehetett barokk előképe, – például az egri minorita templom (1758–1778) lezárása hasonló ívet ír le, – ugyanakkor az 1900-as évek szecessziós irányvonalát is képviselheti.

A homlokzat egészét tekintve a piano nobile egyértelmű megállapítása nehéz, mert a díszítés szinte mindenhol hasonló. A legtöbb hangsúlyt és díszítést a harmadik emelet kapta, valószínűleg ez lehet a kiemelt emelet. A tekintetet a már említett mellvédszerűen összekapcsolt első és második emeleti ablakok is e szint felé vezetik a tekintetet. E mellett a legfelső emelet a fülkeszoborral és a freskóval szintén hangsúlyos kiemelést kapott, de itt az ablakok mérete kisebb.

Az épület körbejárása, homlokzatának leírása után a Duna utca 3-as számú bejáraton keresztül a belső tér jellemzése következik. Az eredeti alaprajz nem ismert, a földszinten létesítendő üzlethelyiséghez készített tervdokumentáció pedig az 1950 után kialakított földszinti helyiségeket mutatja.⁸⁴ A dongaboltozatos előtérben, továbbá egyes lépcsőfordulóknál megmaradt az eredeti padló. A négyzetes lapokból álló, közepén geometrikus mintázatú terazzó lapokat organikus levéldíszes fríz foglalja keretbe. A mintázatok színe fekete és vörös. A légudvar a homlokzati falakkal nem határos belső fedetlen tér, mely az engedélyezési iratok szerint a telek 10%-át teszi ki. A főlépcsőház elemei a lépcsőket erősítő vastartók, valamint a fordulóknál kialakított vaspillérek. A vastartók – az engedélyezési iratok szerint – 16 cm vastagságúak, szabályos távolságonként egy-egy rozetta látható rajtuk. A pilléreken is hasonló virágok futnak. A pillér és a vastartók érintkezésénél teljes hosszában indadíszítmények vannak, mintázatuk szimmetrikus. A pillérhez és a falhoz közeli részekben sűrűbb, hálószerű minta van, közepén pedig egy-egy nagyobb inda fog közre két lecsüngő bimbót. Ezen egymásba fűzött bimbók emlékeztetnek a homlokzat füzérdíszére. A főlépcsőház legimpozánsabb része a kovácsoltvas lépcsőkorlát, melyen organikus levél és virágdíszek kapcsolódnak egymásba. Terebélyes rózsalugas hatását keltik, leveleik rácsvarodnak az elválasztó elemekre. Az indamotívumokat egy-egy rozetta zárja. Az öntöttvas és a kovácsoltvas elemeket gyűrűk tartják össze, a felújítást követően zöld színűre festették őket.⁸⁵ A kovácsoltvas művesség korabeli népszerűségéről szükséges egy-két mondatban megemlékezni a lépcsőkorláttal kapcsolatban.

A klasszicizmus idején fejlesztették ki az öntöttvas elemeket, ami háttérbe szorította a vas hagyományos kézi kovácsolását. Az 1860-as évektől éli reneszánszát a kovácsoltvas

⁸⁴ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz. (műszaki leírás egy üzlet kialakításához, 1. o.)

⁸⁵ A lépcsőház kovácsoltvas díszítményeit lásd *Képmelléklet 38–39. kép*

művesség. Ezt követően gyakran kombinálva jelennek az öntött és a kézi eljárással készített elemek.⁸⁶ A barokkra jellemző testesebb, rusztikusabb vasanyagokkal szemben vékonyabb és finomabban hengerelt vasanyagokkal dolgoztak. Jungfer Gyula (1841–1908), a századforduló kiemelkedő mestere már az 1878. évi párizsi világkiállításon feltűnést keltett szépen megmunkált vasrózsáival, ennek nyomán egyfajta „vasrózsa-kultusz” alakult ki. A XIX. század második felében gyakori megoldás a lemezből csavart spirál, ennek közeibe gyakran kerültek vasgombos rozetták. A magyar mesterek leginkább „formák lágy összefonódására ügyeltek”. A levelek általában gazdagon erezettek, csipkés szélűek és gyakran megcsavarodnak egy igazi levélhez hasonlatosan. Magyarországon a kor legtöbb műlakatosa közvetve vagy közvetlenül Jungfer Gyulától tanult. A Takáts-ház lépcsőkorlátjának alkotója nem ismert, de a felsorolt motívumkincsek megtalálhatóak rajta. Jungfer Gyulán kívül a korszak kiemelkedő műlakatosa volt például: Alpár Ede, Árkay Sándor, Hochmann József vagy Páder Nándor.⁸⁷

Az épület magassága indokolná, hogy liftet is kialakítottak benne, azonban erre vonatkozóan nincsen forrás. Jelenleg van lift az épületben, melynek kialakításáról 2004-es keltezésű adatok találhatók.⁸⁸ A belső térben a már említett részleteken kívül nem nagyon maradt eredeti elem.

Az épület elemzése után néhány mondatban szükséges a neobarokk terminus rövid ismertetése és az épület elhelyezése a stílusirányzaton belül. A XIX. század hetvenes és nyolcvanas éveire a neoreneszánsz volt jellemző, míg a kilencvenes években felvirágzik a neobarokk. A XIX. század második felében és a századfordulón az egyes irányzatok egymás mellett élése jellemző. A Habsburg-dinasztia és az arisztokrácia a történelmi folytonosság és az uralkodóház iránti lojalitásból előszeretettel alkalmazta a barokk építészet formakincseit. A főnemesség és a dzsentroid tudatú réteg a barokk formakincssel azonosította a világnézeti és politikai szerepkörét. Európa középső és keleti területeken a barokk építészetre Heinrich Wölfflin és Cornelius Gurlitt hívta fel újra a figyelmet a XIX. század utolsó negyedében, melyet egyfajta lehetséges alternatívának tartottak a „túltechnikázott neoreneszánsz” ellenében. Kezdetben csak egyes elemeket használnak fel (szemöldökpárkányok, zárókövek, ablakkeretelések), majd ezt követően a barokk stílus építészeti elemeit eredeti arányukból kiforgatva egyedi homlokzattagoló rendszereket alakítottak ki. Az egyes elemek esetében

⁸⁶ PUNDER Ildikó, *Kovácsoltvas-művesség és neoreneszánsz Budapesten* = Budapest neoreneszánsz építészete: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából, Bp., BFL, 2009, 149.

⁸⁷ PEREHÁZY Károly, *Magyarországi kovácsoltvas-művesség*, Bp., Corvina, 1982, 43–50.

⁸⁸ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864. hrsz.

stilizációt az alkalmazhattak. A főnemesség egy része osztrák építészekkel dolgoztatott, a német példák váltak meghatározóvá. A magyarországi neobarokk építészet kiemelkedő példái közé tartozik például a Meinig Artúr (1835–1904) által tervezett Wenckheim-palota (1890, ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), Radvánszky-palota (1890), vagy a pilisszántói Orosdy-vadászkastély (1899-től). A barokk formakincset azonban nem tisztán alkalmazták, hanem általában rokokó, illetve gyakran a bécsi szecesszió elemei is keveredtek benne. Jellemző a szegmens- és kosárirés ablakok használata. A stukkó- és szobordíszek, a belső térben kialakított intarziák sok esetben a rokokó formavilágához közelítenek.⁸⁹ A Takáts-ház esetében se tisztán barokk elemek átvételéről van tehát szó, hanem egy újraértelmezett arányrendszerben falhasznált formakincsről, amelybe rokokó és copf elemek is beletartoznak.

Összefoglalva elmondható, hogy a Váci utca 39. és Duna utca 3. szám alatt álló impozáns bérház méltán őrzi és hirdeti Takáts Lajos kereskedelmi vállalkozásának emlékét, a „Fekete elefánthoz” címzett kereskedelmi vállalkozás sikerét. A 2003-ban felújított épület teljes valójában azonban sosem elevenedhet meg, mert a manzárd tető és a jellegzetes hagymakupolás saroktorony nem került rá vissza, így csonkán kell emlékeztetnie a századforduló nagy városrendezésére.

A Schweiger Gyula tervezte Takáts-ház stíluskapcsolatairól

Az életmű eddig ismert alkotásaival való összevetés után szélesebb körű kitekintés következik. Schweiger Gyula építésze sok egyéni vonást mutat, melyhez nehéz konkrét előképet vagy stíluskapcsolatot találni. Ennek ellenére ez a fejezet kísérletet tesz erre a korabeli német nyelvű szaklapokban megjelent táblák segítségével. Az 1890-es évek végén kedvelt megoldásnak számított a homlokzat változatos ívvel lezárt, oromzattal való megkoronázása. Ennek tetejére gyakran helyeztek allegorikus szoboralakokat, barokk vagy copf stílusú vázákat. A homlokzat kiemelt helyén alkalmazott freskóra is vannak példák. A Takáts-ház pontos előképe nem állapítható meg, de megoldásaiban sok hasonlatosságot mutat a Bécsben, 1897-ben épített Regensburgi udvar (Regensburgerhof) épületével, amelyet Baurat Franz Ritter von Neumann építész és műszaki tanácsos tervezett. A tervek készítésénél azt a feladatot kapta, hogy az egykori, lebontott Regensburgerhof mintáját kövesse. Az új épületet két zárt erkély szegélyezi, melyek az egykori épületből származó konzolokon nyugszanak. Az épület alsó traktusában látható monumentális ív két sarkában szoboralakokat helyeztek el,

⁸⁹ DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar építészet...* i.m., 2000, 72–76.

amelyek a hajózást és az üzleti tevékenységet szimbolizálják. Ezek az allegorikus alakok azért kerülhettek ide, mert az épület egykor a bajor kereskedők székháza volt. (Érdekesség, hogy ez az épület is a kereskedelemmel áll kapcsolatban.) A főbejárat felett, rézbaldachinnal fedett fülkében III. Frigyes (1415–1493) német-római császár szobra látható. A homlokzat egészének kialakítása, az aprólékos részletek stilisztikai megvalósítása a bécsi barokk stílus formáinak szabad felhasználásával történt. Az alakok megformálása a bécsi Friedl szobrásztól származnak. Az alaprajzon látható, hogy a helyiségek kellő megvilágítása érdekében üvegtetőt is alkalmaztak.⁹⁰ Első pillantásra a Regensburgi udvar épülete nem hasonlatos a Takáts-házzal, de alaposabb szemrevételezéssel felfedezhető némi azonosság. A dolgozat az összevetés során a bécsi épület főhomlokzatára és a Takáts-ház enyhe kiülési középrizalitjára koncentrált. Az ablakformák tekintetében csak a kosáríves megoldás jelent némi hasonlatosságot, ellenben az ablakok keretelését tekintve van egyezés. A Takáts-ház második és harmadik emeletének kettős nyílásai, melyek tengelyét puttókkal díszített dombormű köti össze, szinte teljesen azonos megoldást mutatnak a bécsi épület egybefűzött ablakaival. A nyílásokat szegélyező díszítések közül hasonlatos a szemöldökpárkány megoldása és íve, továbbá a falnyílásokat keretező szegély díszítése is. A sávózás szintén megegyezik. A főhomlokzatra helyezett fülkeszobor is megemlíthető, bár ezt Schweiger Gyula egy szinttel feljebb alkalmazta. A bécsi épület magas manzárdtetejének szintjén látható homorú ívben megtört oromzat – melyen az építés dátuma látható – szintén hasonlatos a két épület esetében, továbbá mindkét háznál három váza koronázza ezt a részt.

Az oromzat változatos használatára és hasonló jellegű megoldására példa továbbá a müncheni Bajor körúthoz (Bavariaring) csatlakozó Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes is. A tervrajzokat Hönig és Söldner építészek készítették. A változatos alaprajzi rendszert mutató épületben a teljesen felszerelt négyszobás lakások mellett kilenc szobás főúri lakosztály is elfér. A tervezetet az oromzati megoldásai miatt emeltem ki. Ezek mindkét utcára néző homlokzaton megjelennek, és más-más képet mutatnak. Rendszerint a középrizalit meghosszabbításai. A változatos ívekkel keretezett oromzatok tetejét szintén váza ékesíti.⁹¹ Emellett színes freskóval díszített épületre példa a müncheni Staetler utcában álló iskolaház, melyet Carl Hocheder professzor tervezett. Az iskola – a már korábban említett – Bavariaring sarkán helyezkedik el, ennek következtében reprezentatív külső díszítést kapott. Az épületben harminc hálószooba található, emellett két tornacsarnok, két óvodai terem az

⁹⁰ *Architectonische Rundschau*, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle. 15. évfolyam, 8. füzet, 1899, 1–2, továbbá Tafel 57. (**Képmelléklet 25. kép**)

⁹¹ *Architectonische Rundschau*... i. m., 15. évf., 4. füzet, 1899, 1, továbbá Tafel 25. (**Képmelléklet 27. kép**)

óvónőknek kialakított szobával együtt. Az első emeleten van egy igazgatói szoba, egy tanszerszoba, a második emeleten pedig kialakítottak egy kisebb konferenciatermet is. Az oromzatokon három freskó kapott helyet, ezek közül kettőre gazdagon díszített számlapokkal rendelkező óra került. Bár a Takáts-ház oromzata szögletesebb és merész ívben törik meg, az összehatását tekintve hasonlatos a müncheni iskolaépülethez.⁹²

Olmützbén, az Elisabeth utcában álló ház homlokzati megoldása pedig a Kossuth Lajos utca 8. szám alatt felépített, Schweiger tervezte bérházzal mutat hasonlóságokat, főként a kváderezés és a nagy arányok tekintetében. A J. Joviński építész által 1893-ban készített terv 1895-ben jelent meg az *Architectonische Rundschau* német nyelvű folyóiratban, vagyis egy évvel a Dr. Gebhardt Lajos számára készített tervrajzok előtt. Az alkalmazott részletformák nem azonosak a két épület esetében.⁹³

A Zsolnay gyár új, reprezentatív képviselője a Takáts-házban

A Takáts-ház művészettörténeti elemzése után a bérházhoz tartozó Zsolnay-üzlethelyiségről lesz szó, melynek emlékét ma is őrzi homlokzata. Ez a fejezet arról számol be, hogy miként, illetve mikor kerülhetett ide a budapesti Zsolnay-lerakat.

Takáts Lajos a kereskedelmi vállalkozását reprezentáló bérház földszintjét és félemeletét üzlethelyiségek befogadására alakíttatta ki. Felmerülhet a kérdés, miért nem helyezte át saját vállalkozását az új bérpalotába, amely a fekete elefántot ábrázoló freskóval messziről hirdette tulajdonosa foglalkozását? Egyszerű válasz erre, hogy szüksége volt a helyiségek kiadásából származó jövedelemre. E mellett a vevőkör által jól ismert fűszerkereskedést nem helyezhette át a Kossuth Lajos utca 19. szám alatti ingatlanból, ahol ez az üzlet már a reformkor óta működött. A cím megváltozását követően a nyomtatott hirdetések cseréje is szükséges lett volna, valamint a külföldi partnerekkel folytatott kereskedelmi kapcsolat is fennakadásokkal járhatott volna. A Belváros rendezése során van példa ilyen jellegű problémára, melyet a Váci utca meghosszabbítása, majd átszámozása idézett elő. A páros oldalból páratlan, a páratlanból pedig páros lett, ennek következtében a kereskedések egyik pillanatról a másikra kerültek más számozás alá, a cégek nem kis bosszússágára.⁹⁴

⁹² *Architectonische Rundschau*... i.m., 15. évf., 1. füzet, 1899, 1., továbbá Tafel 3 u. 4. (**Képmelléklet 28. kép**)

⁹³ *Architectonische Rundschau*... i.m., 1895, Tafel 12. (**Képmelléklet 17. kép**)

⁹⁴ Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Reform a Váci utcán*, Pesti Napló, 1900. február 11. vasárnap, 41. szám, 8. „A páros oldalból csináltak páratlant és megfordítva. Hát nem gondolták meg, hogy minő kiszámíthatatlan kárt okoznak egyes kereskedőknek, kiknek így sok kész nyomtatványa válik használhatatlanná, de meg igen sok vidéki

A reprezentatív bérház befejezésének évében, 1900-ban Takáts Lajos már az ötvennegyedik életévében járt, feltehetően a fűszerkereskedés vezetését lassanként átruházta Lajos egyik gyermekére. Ebben szintén lehetett üzleti „fogás”, hiszen a vevők felé a megszokott nevet és állandóságot sugallta. Egy 1901. december 28-án keltezett közjegyzői okirat szerint a felépült négyemeletes bérházra és annak minden tartozékára 80.000 korona jelzáloghitelt vett fel 10 évig vállalt törlesztésre.⁹⁵ Idősb Takáts Lajos a bérház alsó traktusában kialakított üzlethelyiségeket igyekezett jutányos áron kiadni, 1901 után a vállalt törlesztő részletek fizetéséhez is szüksége volt egy megbízható bérlőre. Katona Imre helytelenül említi, hogy 1908. november 19-én Zsolnay Vilmosmal kötött bérleti szerződést, aki a pécsi Zsolnay-gyár számára régóta keresett megfelelő központi üzlethelyiséget.⁹⁶ A Telekkönyvben szintén az 1908. november 19-én keltezett megállapodás jegyzeték be. A bérleti jog a „földszint összes üzlet és mellékhelyiségére, továbbá összes félemeleti helyiségére és az üzlethelyiség alatt lévő összes pinczékre” vonatkozott. A Teherlap a bérlő kötelezettségét 1910. augusztus első napjától számított 12 egymást követő éven át, egynegyed évi részletekben előre fizetendő 19.000 korona évi bérösszegben rögzítette. E mellett a bérleti jog „Zsolnay Vilmos gyáros budapesti bejegyzett cég javára” került átírásra.⁹⁷ Katona Imre cikkében jól említi a két fél által kötött megállapodás, vagy szerződésmegújítás dátumát, azonban a bérlő személyét rosszul határozta meg. Erre már Mattyasovszky Zsolnay Tamás felhívta a figyelmet, aki a szerződéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy egy előzetes írásos megállapodás megújításáról lehet szó, mert Zsolnay Vilmos 1900. március 23-án elhunyt, így nem köthetett szerződést Takáts Lajossal. A cég vezetését 1900 decemberében fia, Zsolnay Miklós (1857–1922) vette át. Ő helyeztette át a budapesti képviselőket az Andrássy útról a Váci utca és a Duna utca sarkán álló Takáts-házba.⁹⁸ A Telekkönyv tanulmányozása során megállapítottam, hogy véletlen félreolvasásról van szó. A szerződés ugyanis nem személyt, hanem céget említ, amely megtartotta az alapító teljes nevét, hiszen Zsolnay Vilmos végrendeletében kikötötte, hogy csak az ő nevének megtartásával vihető tovább a gyár.⁹⁹ Ezt egy 1900. december 30-án kelt meghatalmazás is alátámasztja, amelyben Zsolnay Miklós,

vevő keres olyan céget, melyet reklám után ismer, és minthogy a régi szám alatt találja, odébb megy, és máshol vesz.”

⁹⁵ BFL VII. 216. 1901–1928. (Dr. Jeszenszky István közjegyző okiratai)

⁹⁶ KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában...* i.m., Heti Budapest, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

⁹⁷ BFL, XV. 37. c. 00121, 13.

⁹⁸ MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998, 82–83.; Saját kezű bejegyzését lásd. „A Zsolnay Gyárak budapesti képviselete” dátum nélküli adatgyűjteményben. MNL, Baranya Megyei Levéltár, (továbbiakban: Ba ML) XIII. 15./ 9. doboz, II. b, 13. tétel. (**Képmelléklet 33. kép**)

⁹⁹ VARGHA Dezső, *Zsolnay Miklós életútja (1857–1922) = Angtertől Zsolnayig: ipartörténeti tanulmányok*, szerk. SZIRTES Gábor, VARGHA Dezső, Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2007², 218.

mint a „Zsolnay Vilmos németül Vilhelm Zsolnay cég birtokosa” kerül említésre, a budapesti lakását pedig már ekkor IV. kerület Váci utca 39. szám alatt jegyzik.¹⁰⁰ Zsolnay Miklós nem sokkal a Takáts-ház felépítése után helyezhette át cége lerakatát, a tárgyalások minden bizonnyal már az építési munkálatokkal párhuzamosan megindulhattak. Takáts Lajos 1900. június 20-án kelt folyamodványa is ezt bizonyítja melyben kérte, hogy „az utcai boltban, a földszint és az I. emelet összeköttetése céljából” egy vaslépcsőt építhessen.¹⁰¹ Tehát elmondható, hogy a Zsolnay-képviselő 1900. június 20. előtt már az épületben működött.

Az 1908-as dátummal ellátott szerződés biztosan nem lehet az elsődleges, ezt cáfolják a korabeli folyóiratok, valamint a BTM Kiscelli Múzeumában őrzött archív felvétel¹⁰² is, amely biztosan 1903 előtt készült – feltehetően 1900 körül – és látható rajta a Zsolnay-képviselő portálja. A datálását segíti, hogy ekkor még nem áll mellette a Váci utca 41/A számú épület, amely 1903-ban épült.¹⁰³

Az új képviselőről a *Vállalkozók Lapja* 1900. november 28-ai száma is tudósított: „A „Zsolnay”-féle pécsi kerámiagyárak budapesti üzletvezetőisége irodáit és raktárait az Andrassy útról a IV. Váci utca 39. alá helyezte át.”¹⁰⁴

További fontos forrás – erre vonatkozóan is – a már korábban említett Komor Marcell által 1901-ben írt cikk, amely az Eskü tér környékéről szól. A lerakat csupán említés szintjén kerül elő a rendezés és a tér arányainak kritikájába rejtve. Az alábbi megjegyzés olvasható róla: „Rajzban igen jól fest a Kígyó utca és a hozzá baloldalt szimmetrikus utcácska, de természetben nem nyitnak a szemnek szabad perspektívát; utóbbi csak azt a házat mutatja, amelyben Zsolnay-üzlete van és amely elfoglalja a Gellérthegyre való kilátást...”¹⁰⁵

A *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1901. évi XIII. kötetében szintén olvasható, hogy Zsolnay Miklós budapesti lakása itt volt.¹⁰⁶ Ettől a szerződéskötéstől kezdve megvalósult a Zsolnay-gyárak önálló képviselője és a Takáts-ház elválaszthatatlanul egybeforrt a Zsolnay-gyárral. A képviselő és az üzlet vezetését a budapesti Zsolnay-féle Porcellán-fayence gyár

¹⁰⁰ BFL VII 186. 1900. / 1559. I. 0188135. (*Képmelléklet 29. kép*) Zsolnay Miklós 1897-től már cégvezetőként dolgozott apja, Zsolnay Vilmos mellett (= MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay épületkerámiák Budapestén*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005, 21.

¹⁰¹ BFL IV 1407.b. 47327/1900-III.

¹⁰² Az archív felvétel jelzete: BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11. (*Képmelléklet 24. kép*)

¹⁰³ Váci utca 41/A alatti épületről: ANGALOSI Gergely, *Házról házra...* i.m., 26.

¹⁰⁴ VL, szerk., ZSIGMONDY L., 1900. november 28., XXI. évfolyam, 48. szám, 7. A MNL, Baranya Megyei Levéltár iratai között található egy levélboríték, melynek címezésén a Váci utca 39. szám látható. A feladásának dátuma: 1907. augusztus 5. MNL, Ba ML, XIII. 15. /7. doboz, II. b. 1. tétel. (*Képmelléklet 32. kép*)

¹⁰⁵ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskü tér környéke* = VL, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4.

¹⁰⁶ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 1901–1902, 13. évf., 1744. (Zsolnay Miklós gyáros IV. Váci utca 39.) 1903–1904, szintén, Duna utca 3. szám alatt van feltüntetve, mint lakástulajdonos, 1914-ben (2505. o.) az első világháború elején a következőképpen szerepel: Zsolnay Miklós főrendiházi tag, gyáros, IV, Duna utca 3. ezt követően halálának évében, 1922-ben (1549.o.) IV. Váci u. 39.

Rt. egyik tisztviselője, Sonnenschein Miksa látta el.¹⁰⁷ Az új üzlethelyiség megnyitását Mattyasovszky Zsolnay Margit is megemlíti visszaemlékezéseiben: „*Miklós a pécsi gyár képviselőjét és lerakatát az Andrássy útról a Váci utca és a Duna utca sarkán álló Takáts-bérházba telepítette át, és olyan nagyra növelte, hogy az üzlet, a raktárhelyiségek és az irodák elfoglalták a saroképület földszintjét és első emeletét. Itt végezte irodai munkáját, megosztva a szobáját a képviselő vezetőjével.*”¹⁰⁸

Egy, Zsolnay Miklós életéről megemlékező cikk közli, hogy 1919. február 15-én Pécsről Budapestre utazott néhány napra, – ezt a távot rendszeresen meg kellett tennie az üzleti ügyek miatt – ahonnan már nem tért vissza, mert egyre súlyosabb idegi betegség kínozza és retteget attól, hogy a Pécsset megszálló szerb csapatok elfogják. Itt tartózkodott a Tanácsköztársaság (1919. március 21.–1919. augusztus 1.) ideje alatt is. Ezt követően Budapesten maradt, ahol vezette a budapesti gyárat és az üzletet. Minden bizonnyal ilyenkor is a bejelentett pesti lakásában tartózkodott a Takáts-ház valamelyik emeletén.¹⁰⁹

Maga az üzlet és raktár a harmincas években szűnhetett meg, de a központi iroda az épületben maradt. (M. Zsolnay Margit erről csak egy sorban emlékezett meg az 1930-as évek eseményeinek tárgyalásakor: „*Megszüntettük a pesti üzletet.*”¹¹⁰) A változás gazdasági okokra vezethető vissza.¹¹¹ A Pécsről érkező árut innentől kezdve az iparvágánnyal rendelkező budapesti gyárban tárolták. A vasúti kocsikon közvetlenül érkező eladásra szánt termékeket már nem szállították a Belvárosba, hanem innen továbbították a megrendelőknél. A szállítási költségek csökkentésével jelentős összeget takaríthattak meg. A végleges megszűnés a második világháború, valamint az 1948-as államosítás után következett be.¹¹² Az épület egykori múltjára három színezett pirogránit relief emlékeztet. A saroktorony alatt látható a pajzsba foglalt relief a Zsolnay-gyár öttornyos kerámiacímerét ábrázolja. Ez közvetlenül az egykori üzlethelyiség portálja felett helyezkedett el. A Váci utca felőli oldalon egy korongozó férfi és segédje, míg a Duna utca felőli oldalon két festő hölgy látható. Az erősen megkopott kerámia-plaketteket a 2003-as restaurálási munkálatok során megtisztították és újra színezték.

¹⁰⁷ MATTYASOVSZKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak...* i. m., 1998, 84.

¹⁰⁸ ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay: A gyár és a család története 1863–1948*, Bp., Corvina, 1974, 191. (A képviselőről lásd *Képmelléklet, 30–31. kép*)

¹⁰⁹ Ismeretlen szerző, *Zsolnay Miklós*, Dunántúl, 1922. február 28. 3. (= MNL, Ba ML, XIII. 15. b. 3. doboz, II. b. 1. tétel); ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay: A gyár és a család...* i. m., Bp., Corvina, 1974, 196.

¹¹⁰ ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, *Zsolnay...* i. m., 1974, 209.

¹¹¹ A gazdasági nehézségekről lásd. „*A Budapesti Zsolnay-féle Porcellán-Fayence-Gyár R. T.*” iratait az 1930-as és 1940-es évekből (MNL, Ba ML, XIII. 15. b. / 14. doboz, VII. g. 2. tétel)

¹¹² MATTYASOVSZKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak...* i. m., 1998, 83–84. Az igényesen kialakított üzlethelyiséget gyakran látogatták magas rangú vendégek. A *Pécsi Napló* 1900. szeptember 25-ei száma például a következőkről számol be: „*A budapesti perzsa főkonzul, Tószegi Freud Ferencz értékes ajándéktárggyal kedveskedik a sahnak, akiknek részére a pécsi Zsolnay-gyár budapesti fiókjánál két darab remek kék színben tartott, aranydíszítéssel ellátott dísz tárgyat vásárolt...*”

A címeren az öt torony élénksárga színt kapott kék háttérrel. A figurális ábrázolásokat pedig lakkozással is ellátták.¹¹³

Kortárs vélemények a Belváros rendezéséről és az új bérpalotákról, köztük a Duna utca és Váci utca sarkán álló Takáts-házról is

Az épület bemutatása után röviden meg kell említeni, hogy a várva várt városrendezés milyen reakciókat váltott ki a budapesti polgárok részéről, miként fogadták az egykori alacsony házak helyén emelkedő égbetörő palotákat, köztük a Takáts-házat is. Milyen mentalitással álltak hozzá a rendezéshez kezdetben és elvárásaik megvalósítást nyertek-e. A következőkben röviden az 1900 körüli évek általános nézeteiről, a korábban megindult bérházellenes megnyilvánulásokról, továbbá a folyóiratokból, valamint visszaemlékezésekből leképezhető véleményekről lesz szó. Ez a fejezet igyekszik az adatokon túl és a Főváros és a Közmunka Tanácsának álláspontja mellett a polgárok szemszögét is megmutatni.

Ney Béla az *Építő Ipar* szerkesztője már 1890-ben indított egy cikksorozatot a bérházak és bérpaloták építése ellen, miután átadásra került a városszerte ünnepezt V. kerület, Alkotmány utca 16. szám alatt álló bérpalota, melyet az Országos Hírlapírók Nyugdíjintézete emeltetett. A cikkekben ostromozta a tisztviselők által megfizethetetlen áru bérlakások kialakítását. Említi, hogy a világvárossá fejlődő fővárosban élőknek csekély száma a háztulajdonos, a nagyobbik része bérlakásokba kényszerül, amit gyakran alig tud megfizetni. Kiemeli, hogy a díszített és tetszetős homlokzat csak az árak emelését segíti elő, ugyanakkor a megnyerő külső mögött gyakran egészségtelen, szűk, sötét és levegőtlen lakások és belső udvar húzódik meg. Említi, hogy a reprezentatív utcákban legyenek bérpaloták, de a kevésbé indokolt helyeken szerényebb bérházakat emeljenek.¹¹⁴ Ezt erősíti meg egy korabeli, kisebb terjedelmű szaktanulmány is, mely beszámol arról, hogy 1899 végéig a főváros lakosságának száma közel 700.000 főre emelkedett, mintegy 400.000 lélekkel több lakosa lett, mint 1874-ben volt. Ehhez viszonyítva a lakóházak száma nem megfelelő arányban nőtt, mivel csak 7.582-vel gyarapodott, így az adatok szerint megközelítőleg 45 ember jutott egy-egy házra. Ezzel pedig Budapest a „testvér főváros” Bécs és Berlin lakásmódját igyekszik leképezni. Az egy család életterét biztosító magánlakások rendszere helyett, mely eddig jellemezte a

¹¹³ MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay... i.m.*, 2005, 116.

¹¹⁴ NEY Béla, *Bérházak II.* =ÉI, 1890. december 7., XIV. évf., 49. (726.) sz., 509.

Belvárost, bérházak rendszerét igyekszik kialakítani.¹¹⁵ Ney Béla jól látta a bérházak problémáját és helyesen ítélte meg azt, hogy a világvárossá váló Budapestnek szüksége van a reprezentatív jellegű bérpalotákra is, mely a külföldről érkezőket és a magasabb rangú vendégek számára színvonalasan szállást tud nyújtani. A város telekpolitikájáról 1901. márciusban Lord Albert tartott felolvasást, ebben a bérházakkal kapcsolatban megjegyzi: „(...) a családi lakokat már a főváros területén kívül építi a lakosság és annak soraiban a városnak tisztviselői is. Ez az egy pont szinte lehetetlenné teszi, hogy Budapest szülővárosához ragaszkodó (...) érzelmű polgársága legyen.”¹¹⁶ Lord Albert szintén fontos problémát vázolt fel ezen a felolvasáson. Többek között a polgárok pesti szülőföldhöz való kötődését lazította fel a történelmi Belváros egykori házainak felszámolása is.

A *Vasárnapi Újság* 1897. július 11-én terjedelmes cikket jelentetett meg a Belvárosban folyó bontási munkálatokról. Nostalgiaival emlékezik meg az olyan helyekről, melyek szimbolikus többlettel rendelkeztek. Ezek közé sorolta például a Sebestyén téren egykor álló „Csiga” vendéglőt, – melyben Vörösmarty Mihály gyakran megfordult az 1840-es években, – vagy az egykori Kúriát. Összesen százhusz épület pusztulásáról beszél és a helyükön emelendő bérpalotákról, melyek több jövedelmet hoznak majd.¹¹⁷

Salamon Ödön hírlapíró 1898-ban a következő sorokat írja a Belvárosról: „Mert néhány évtized alatt annyira megváltozott Budapest, annyira átalakult, hogy minden új épülettel, minden utca keletkezésével az emberek lelkülete is átváltozott. (...) A szülői ház és vele az utca eltűnt, s helyébe új palota emelkedik dacosan az ég felé.”¹¹⁸

A XIX. század végéhez közeledve a *Pesti Napló* 1900. április 13-án igen kritikusan nyilatkozik a Belvárosban zajló munkálatokról, ekkor már szinte teljesen kirajzolódott az új környezet. A „háromnegyed részben készen lévő” rendezésről elítélően ekképpen nyilatkozik: „Mintaváros ígértek az ódon, rendszertelen és szűk háztömegek helyett, a forgalom, az esztétikai tetszetőség és a parkozás kérdésének teljes figyelembevételével. Hogy mennyi vált be ebből az ígéretből? (...) A Kossuth Lajos utca egyenes nem lett. A városrész feltöltése addig fokozódott, hogy kaptunk a sík földre egypár erős lejtésű hegyi utat. Park nincs, csak

¹¹⁵ EDVI Illés Aladár, *Budapesti építkezések*, A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, szerk., EDVI Illés Aladár, Bp., 1901, XXXV. kötet, XII. füzet, 688–689.

¹¹⁶ Beszámoló Lord Albert felolvasásáról, melyet a Magyar Építőmesterek Egyesületének ülésén tartott, *VL*, 1901. március 20, XXII. évf., 12. szám, 7.

¹¹⁷ *A Belváros romjai*, *Vasárnapi Újság*, július 11., 44. évf., 28. szám, 449–454.

¹¹⁸ JALSOVSZKY Katalin, TOMSICS Emőke, *Budapest világváros*, Bp., Helikon, 1996, 51. A pesti Belváros átalakításával kapcsolatban lásd még: TOMSICS Emőke, *Az elsüllyedt Belváros: Konceptió és vízió*, Budapesti Negyed 2., 1993, 1. évf., 2. szám, 31–48. TOMSICS Emőke, *A pesti Belváros átalakulása az 1860-as és az 1900-as évek között: Tervek, képek, megvalósulások*, PhD disszertáció, Bp., ELTE, 2010. (A védés időpontja: 2010. dec. 13.)

néhány nagy aszfalt-folt. Az új házak – no, azokat nem a hatóságok építik. Ha szépek nem az ő érdemük. Ha ormótlanok, nem az ő hibájuk. (...) Mert hitünk, hogy az egész városrendezést sokkal jobban csinálta volna meg egy egész ember, mint ahogyan a számos jeles jogi, pénzügyi és műszaki férfiúból összehozott ezernyi szaktanács összetákolta. (...)”¹¹⁹

Ezt követően egy szakértő, Komor Marcell, a *Vállalkozók Lapja* szerkesztőjének véleményét idézzük. Az Eskü tér rendezésével kapcsolatban terjedelmes cikket jelentetett meg 1900 januárjában.¹²⁰ Komor a világvárossá lett Budapest legszebb pontjának nevezi a kialakított Eskü teret. Elsőként a hídtengely kijelölésének problémáit vette sorra, majd kijelentette: „*papíron, rajzban jobban mutatott a szabályozó terv, többet ígért, mint amennyit a tényleges beépítés beváltott.*” A Klotild-palotákat méltatja, de az előttük elhelyezett, parknak nevezett „*apró zöldséges helyeket*” kritizálja. A Kígyó utca a tervrajzon szépen mutatott, szemlélődésre alkalmas teret nyithatott volna, azonban a „*szabad perspektívát*” megtöri a Takáts-ház, mivel kitakarja a Gellért-hegyre való kilátást. A Kossuth Lajos utca felől érkezők szemszögéből pedig a Klotild-paloták azt a vizuális élményt nyújtják, mintha földbe sülyednének az út lejtése miatt. Az útrendezést elismerő szavakkal méltatta. A Takáts-házról azt a megjegyzést tette, hogy a polgárok elítélő magatartással viseltettek a bérpalotával szemben. Véleménye szerint ebben közrejátszott az előnytelennek minősített, az épület saroképítményén látható hagymakupola. Ezen az általa megnevezett szépséghibán túl azonban egészében véve jól sikerült alkotásnak tartja az épületet.¹²¹

Összegzés

A belvárosi Takáts-ház történetét társadalom-, mentalitás- és művészettörténeti szemszögből vizsgáltuk e dolgozatban. A tanulmány az általam átnézett levéltári forrásokra (BFL; BFL Tervtár; MNL, Ba ML); a korabeli szakfolyóiratokra (pl. *Vállalkozók Lapja*, *Építő Ipar*, *Architectonische Rundschau*), periodikákra (mint a *Pesti Napló*, *Vasárnapi Újság*, *Evangelikus Egyház és Iskola*), archív fényképfelvételekre és egyéb forrásokra (pl. *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék*) támaszkodik. A dolgozat hangsúlyosan kiemelte az épülethez köthető személyek életútját is. Célja volt továbbá, hogy hűen, adatgazdagon és sokszínűen mutassa be

¹¹⁹ Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Az épülő Belváros*, Pesti Napló, 1900. április 13. péntek, 102. szám, 4.

(Az új Belvárosról lásd a korabeli képeslapokat és felvételeket: *Képmelléklet 9–15. kép*)

¹²⁰ Talán erre a cikkre reagált a korábban idézett *Pesti Napló*, mert hasonló szempontokat vett sorra. Ez a forrás többször is megjelenik a dolgozatban, mert több vonatkozásban is perdöntő bizonyítékként szolgál. Ebben a fejezetben a rendezés során létrejött tér kritikájának főbb pilléreit emeljük ki.

¹²¹ EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke* = VL, főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5.

a bérház korabeli tárgyi és emberi környezetét. Külön fejezet szólt az építtetőjéről, a zilahi származású Takáts Lajos (1846–1918) fűszer-, és gyarmatáru kereskedőről, akinek „*Fekete elefánthoz*” címzett üzlete a Hatvani (1894-től Kossuth Lajos) utca 19. szám alatt működött. A kutatás új eredményeket hozott, mivel az épület eddig ismeretlen tervezőjeként Schweiger Gyulát nevezte meg, továbbá a német anyanyelvű építész eddig még feldolgozatlan életművét is vázlatosan bemutatta. Az építész személyére vonatkozó állítás alátámasztására a Komor Marcell által 1901. január 9-én, a *Vállalkozók Lapjában* közétett cikk szolgált. E mellett a dolgozat stíluskritikai alapon vetette össze a Váci utca és Duna utca sarkán álló bérházat Schweiger Gyula egyéb, azonos időben tervezett épületeivel (1896: Gebhardt Lajos számára tervezett bérház, V. kerület, Kossuth Lajos u. 8; 1898: „*Folies Caprice*” épülete, VI. kerület, Révay utca 18). A különleges és egyedi homlokzatalakítású Takáts-ház stíluskapcsolatait is igyekezett feltárni, elsősorban német és osztrák párhuzamokat keresve. Pontos előképet nem tudott meghatározni, de jelentős hasonlóságokat tárt fel az 1897-ben épült bécsi *Regensburgerhof* (Regensburgi udvar) épületével, melyet Baurat Franz von Neumann tervezett. Emellett – a Belváros rendezésével összefüggésben – elsőként részletesen tárgyalta a telektörténetet is. A tanulmány a korábbi, 1898. február 24-i kisajátítást megelőző épületről is megemlékezik, amely nagykárolyi gróf Károlyi Melindának, – gróf Károlyi Gyula (1871–1947) feleségének – tulajdonában volt 1894. február 23-tól, akkor még Duna utca 13. szám alatt. Az engedélyezési iratok fényében közelebbi időpont adható meg az egykori Zsolnay-képviselő kialakítását illetően is, mely az eddigi nézetek szerint 1900 novemberében költözött a Takáts-ház alsó szintjére és a félemeletre. Az iratok alapján erre már korábban, 1900 nyarán sor kerülhetett. Az utolsó, mentalitástörténeti fejezetben a századforduló jellegzetes problémáiról esett szó, amelynek keretében az egykori budapesti polgárok fejtették ki véleményüket a Belváros rendezésével kapcsolatban. Ez a záró fejezet rávilágít a fejlődő Budapest árnyoldalaira, mint például a fővároshoz, mint szülővároshoz való kötődés fellazulására, továbbá a reprezentatív bérházak egészségtelen belső tereire.

* * *

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK ÉS FOLYÓIRATOK

BFL = Budapest Főváros Levéltára (a források időrendi sorrendben)

- BFL XV. 37. c. 00121.
- BFL XV.17. b. 312 1621/1869.
- BFL IV. 1305. 1869. 1621.001.
- BFL VII.183 -1878-0477.
- BFL IV. 1407.b 28094 / 1889-III.
- BFL IV. 1407. b / 34048 -1890-III.
- BFL VII. 173 - 1892 - 0364, 1, 3.
- BFL VII. 175 - 1892 - 0114, 1, 4.
- BFL VII. 173 - 1893 - 2351, 5.
- BFL IV. 1407.b 56403/ 1898-III.
- BFL IV. 1407. b 37022/ 1899-III.
- BFL IV. 1407.b 26720/ 1899-III.
- BFL IV. 1407.b 32778/ 1899-III.
- BFL IV. 1407.b 47928/1899-III.
- BFL IV. 1407.b 47327/ 1900-III.
- BFL VII. 186. 1900. / 1559. I. 0188135.
- BFL VII. 216. 1901–1928.
- BFL VII.7. d -1908-353.

BFL, Tervtár anyagai

- BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz.
- BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 36552 hrsz.
- BFL, Tervtár, XV.17. d. 329 / 24256 hrsz.
- BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/29227. hrsz.

BFL, Térképtár anyagai (képmellékletben)

- BFL Térképtár, BFL XV.16. e. 256/29a.
- BFL, Térképtár, XV.16. e. 256/32.
- BFL, Térképtár: XV.16. e. 256/5.
- BFL, Térképtár, XV.17. d. 322a/88

MNL, Ba ML. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (Pécs)

- XIII. 15. Zsolnay-Mattyasovszky család iratanyaga
- 3. doboz, II. b. 1. tétel (Zsolnay Vilmosról, a gyár termékeiről és az utódokról szóló, 20. század elején keletkezett újságtudósítások, ismertetések gyűjteménye)
- 7. doboz, II. b. 1. tétel („Zsolnay család, Pécs, üzletek”: újságcikkek, márkajelzések, védjegyek.)
- 9. doboz, II. b, 13. tétel („A Zsolnay Gyárak budapesti képviselte” című német nyelvű kéziratos adatgyűjtemény, évszám nélkül)
- 14. doboz, VII. g. 2. tétel (A „Budapesti Zsolnay-féle Porcellán-Fayence-Gyár R.T.” feliratú dosszié, 1930-as, 1940-es évek: jegyzőkönyvek)

További átnézett dobozok felsorolása (negatív eredmény):

- 5. doboz (Zsolnay gyár); 8. doboz (cikkek, Zsolnay produktumok); 10. doboz (családi levelezések); 19. doboz (Mattyasovszky Zsolnay Tamás hagyatéka); 20. doboz (Mattyasovszky Zsolnay Tamás hagyatéka II.); 25. doboz

(Mattyasovszky Zsolnay Tamás hagyatéka III., ebben a *Zsolnay épületkerámiák Budapestén* c. kötet forrásai, itt említve az épület.)

Korabeli folyóiratok, szaklapok

Német nyelvű szaklap

1. *Architectonische Rundschau*, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle

- 1895, Tafel 12.
- 1889, 15. évf., 1. füzet, 1.; Tafel 3 u. 4.
- 1899, 15. évf., 8. füzet, 1–2; Tafel 57.
- 1899, 15. évf., 4. füzet, 1; Tafel 25.

Magyar nyelvű szaklapok

1. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, szerk., MIHÁLYFI József, Bp.

- 1900. március 11, XIX. évf., 6. szám, 47–51. (SEEFELNER Gyula, *A budapesti eskütéri híd gyártása és szerelése*)

2. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, szerk., EDVI Illés Aladár, Bp.

- 1901, XXXV. kötet, XII. füzet, 688–689 (EDVI Illés Aladár, *Budapesti építkezések*)
- 1899, XXXIII. kötet, I. füzet, 45–47. (MEISSNER Alajos, *Az eskütéri híd építése és a Belváros szabályozása három szövegábrával*)

3. *Budapesti Építészeti Szemle*, szerk., BOBULA T., Bp.

- 1899, X. füzet, 137. (BOBULA T., *Allegóriák és szimbólumok*)

4. *ÉI = Építő Ipar: Műszaki Hetilap*, szerk., PÁRTOS Gyula, Bp.

- 1890. december 7., XIV. évf., 49. sz., 509. (NEY Béla, *Bérházak II.*)
- 1898. május 4., XXII. évf., 18. szám, 129.
- 1899. július 1., 23. évf., 168.
- 1910. július 10. vasárnap, XXXIV. évf., 28. szám, 287.

5. *VL = Vállalkozók Lapja*, szerk. ZSIGMONDY L, majd főszerk., LAKATOS Lajos, felelős szerk., KOMOR Marcell

- 1892. február 9., XII. évf., 2.
- 1898. április 13., XIX. évf., 4.
- 1898. május 4., XIX. évf., 18. szám, 6.
- 1898. június 1., XIX. évf., 22. szám, 5–6.
- 1898. november 2., XIX. évf., 7.
- 1898. december 7., XIX. évf., 49. szám, 7.

- 1899. május 31., XX. évf., 22. szám, 8.
- 1899. június 14., XX. évf., 24. szám, 6.
- 1900. november 28., XXI. évf., 48. szám, 7.
- 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5. (EZREY = KOMOR Marcell, *Az Eskütér környéke*)
- 1901. március 20, XXII. évf., 12. szám, 7.
- 1920. június 9. , XLI. évf., 2–3. (EZREY = KOMOR Marcell, *Kauser Gyula*)

Magyar nyelvű egyéb folyóiratok

1. *Evangélikus Egyház és Iskola*, szerk., TRESZTYÉNSZKY Ferenc, Pozsony

- 1894. december 1., XII. évf., 48. szám, 391–392. (Ismeretlen szerző, feltételezhetően TRESZTYÉNSZKY Ferenc, *Vegyesek: Budapesti Luther-udvar*)

2. *Pesti Napló*, fel. szerk., SENYVEY József, Pest (Bp.)

- 1900. január 9., 8. szám, 7. (*Az eskütéri híd építkezései*)
- 1900. február 11. vasárnap, 41. szám, 8. (Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Reform a Váci utcán*)
- 1900. április 13. péntek, 102. szám, 4. (Ismeretlen szerző, *Napi hírek: Az épülő Belváros*)

3. *V-VL = Vadász - és Verseny-Lap*, szerk., BÉRCZY Károly, Pest (Bp.)

- 1883. január 18. , 27. évf., 3. szám, 22.
- 1883. november 22., 27. évf., 47. szám, 440.
- 1883. december 6., 27. évf., 49. szám, 456.
- 1883. december 13., 27. évf., 50. szám, 463.

4. *Vasárnapi Újság*, szerk., NAGY Miklós, Bp.

- 1897. július 11., 44. évf., 28. szám, 449–452. (*A Belváros romjai*)

Egyéb források

1. *A Váci utca 39 és Duna utca 3. számú ház, a földszinten a Zsolnay gyár képvisletével, 1900 körül*, Ismeretlen felvétele BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11.
2. *A Zsolnay-gyár képvisletéhez címzett boríték, 1907. augusztus 5.* Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban MNL, Ba ML) XIII. 15. /7. doboz, II. b. 1. tétel. (képmellékletnél)
3. *Az Erzsébet híd* FSZEK, Fotótár, jelzet: 023277. (képmellékletnél)
4. *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve, 1885. október 15. rendes folytatólagos közgyűlés jegyzőkönyve, 20. (823. pont)*

5. *Budapest, Kígyó tér a Klotild palotákkal 1911.* (képeslap) MKVM, LTSZ. 474.643.1.(képmellékletnél)
6. *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék* (1880–1928)
7. *Donáth Gyula: Werbőczy István szobra az Apponyi téren 1908 körül* FSZEK, Budapest Gyűjtemény, Fotótár, jelzet: 010362. (képmellékletnél)
8. Ismeretlen személy fényképfelvétele, *Schweiger villa a Csömöri úton*, Budapest. (Lap az *Architektur der Gegenwart*ból.) 1893 után, FSZEK Fotótár, jelzet: 001870.
9. *Képeslap a Klotild-palotákról, háttérben a Takáts-házzal* (1903 után) FSZEK, Fotótár, jelzet: K000933.; FSZEK, Fotótár, jelzet: K000941 (képmellékletnél)
10. *Mattyasovszky Zsolnay Tamás saját kezű bejegyzése a budapesti képvisellel kapcsolatban a „Zsolnay Gyárak budapesti képviselete” német és magyar nyelvű, dátum nélküli adatgyűjteményben.* MNL, Baranya Megyei Levéltár, XIII. 15./ 9. doboz, II. b, 13. tétel. (képmellékletnél)
11. MTA Művészettörténet Intézet, Lexikongyűjtemény, jelzet: S32.
12. RÜCKWARDT, Hermann fényképfelvétele, *(VI. ker.) Teréz körút 5., lakóház homlokzata*, fényképfelvétel ideje: 1889, FSZEK, Fotótár, jelzet: 000661.
13. *Takáts-számla*, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ. K 80.65.26.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Adalékok a Belváros történetéhez I.*, szerk., MÉSZÁROS György, VÍZY László, Bp., Városvédő Egyesület, 1993.
2. ANGYAL Gábor, *Házról házra, végig a déli Váci utcán I.*, Népszabadság, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.
3. *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma (1879–1919): A Magyar építőművészet és építőipar ötven éve*, szerk., LAKATOS Mihály, MÉSZÁROS L. Edgár, ÓRIÁS Zoltán, Bp., 1929.
4. BARÓTI Judit, *Belváros: Die Innenstadt Inner town*, Bp., Századvég, 1993.
5. BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1992*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.
6. *Budapest köztéri szobrai 1692–1945.*, szerk., SZÖLLÖSSY Ágnes, Bp., Budapest Galéria, 1987.
7. *Budapest neoreneszánsz építésze: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, szerk., CSÁKI Tamás, HIDVÉGI Violetta, RITOÓK Pál, Bp., BFL, 2009.
8. *Budapesti üdvözet*, szerk., KOLLIN Ferenc, Bp., Helikon, 1983.

9. BUZA Péter, *Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál*, Heti Budapest: A főváros lapja, 1999. május 18., II. évf., 18.sz., 15–17.
10. DÉRY Attila, *Belváros – Lipótváros, V. kerület*, Budapest építészeti topográfia 2., Bp., TERC, 2005.
11. DÉRY Attila, *Budapest eklektikus épületszobrászata*, Bp., Országos Műemléki Felügyelőség, 1991 (Művészettörténet–Műemlékvédelem I).
12. DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867 – 1945*, Bp., Urbino, 2000.
13. Dr. GÁLL Imre, *A budapesti Duna-hidak*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1984.
14. GERLE János, KOVÁCS Attila, MAKOVECZ Imre, *A századforduló magyar építészete*, Bp., Szépirodalmi Kiadó – BONEX, 1990.
15. HÁRS Éva, *Zsolnay: Pécs*, Bp., Helikon, 1996.
16. HORLER Miklós, *Általános helyzetkép: Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye I.: Adattár*, Bp., 1988.
17. HORNETT Ágnes, *Centrál Színháztörténet*, internetes forrás: <http://www.centralszinhaz.hu/component/content/article/457-central-szinhaztortenet>, (letöltés ideje, 2014. május 11., 0:11.)
18. JALSOVSZKY Katalin, TOMSICS Emőke, *Budapest világváros*, Bp., Helikon, 1996.
19. KATONA Imre, *Egy régi ház a Duna utcában: A köznyelv Zsolnay-háznak nevezi a házon lévő reliefsokról*, Heti Budapest, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.
20. LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1934.
21. *Magyar szobrászok adattára a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival*, szerk., SZEGEDI László, Bp., Alinea Kiadó, 2000.
22. MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, *Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998, 71–86.
23. MATTYASOVSKY ZSOLNAY Tamás, Dr. VÉCSEY Esther, VÍZY László, *Zsolnay épületkerámiák Budapesten*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005.
24. PEREHÁZY Károly, *A régi Belváros*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1982.
25. PEREHÁZY Károly, *Magyarországi kovácsoltvas-művesség*, Bp., Corvina, 1982.
26. PUNDER Ildikó, *Kovácsoltvas-művesség és neoreneszánsz Budapesten = Budapest neoreneszánsz építészete: Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*, Bp., BFL, 2009.

27. ROMVÁRY Ferenc, *Zsolnay*, Debrecen - Pécs, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2011.
28. ROZSNYAI József, *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*, PhD-disszertáció, Bp., ELTE, BTK, 2011. (A védés időpontja: 2012. június 18.)
29. RÜCKWARDT, Hermann Oskar: *Architektonische Studienblätter aus Budapest: eine Sammlung der schönsten Façaden und architektonischen details der in der Neuzeit in Budapest ausgeführten öffentlichen und privaten Bauten: photographische Aufnahmen nach der Natur in Lichdruck : 60 Tafeln*, (*Budapesti Építészeti tanulmányok*). Serie I. (I. Sorozat) No. 43.(43. szám), Berlin, Ch. Claesen & Cie, 1890. Hasonmás kiadása: Bp., TERC, 2013.
30. SIKLÓSSY László, *Hogyan épült Budapest? (1870 – 1930)*, Bp., Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1931.
31. *Szeccesszió Budapest*, szerk., DITTRICHÉ Vajtai Zsuzsánna, Bp., 2013.
32. TARR László, *A régi Váci utca regényes krónikája*, Bp., Helikon, 1984.
33. TOMSICS Emőke, *A pesti Belváros átalakulása az 1860-as és az 1900-as évek között: Tervek, képek, megvalósulások*, PhD disszertáció tézisei, Bp., ELTE, 2010. (A védés időpontja: 2010. dec. 13.)
34. TOMSICS Emőke, *Az elsüllyedt Belváros: Konceptió és vízió*, Budapesti Negyed 2., 1993, 1. évf., 2. szám, 31–48.
35. TÓTH Vilmos, *A Kerepesi úti temető 1999-ben* = Uő., *A Kerepesi úti temető II.*, Budapesti Negyed, 1999 őszi, VII. évf., 3. szám, 174–524.
36. TÖRÖK Róbert, *A Popoff cég tealerakata avagy a „fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés története*, kézirat, 2011–2012. (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, LTSZ: kad 134.2012.)
37. *Új Magyar Életrajzi Lexikon III.*, főszerk., MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 774–775.
38. VARGHA Dezső, *Zsolnay Miklós életútja (1857–1922) = Angstertől Zsolnayig: ipartörténeti tanulmányok*, szerk. SZIRTES Gábor, VARGHA Dezső, Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2007², 213–227.
39. VÖRÖS Károly, *Egy pesti család regénye 4.*, Élet és tudomány, 1970, 36. sz., 1715–1718.
40. ZSOLNAY Teréz, M. ZSOLNAY Margit, Zsolnay: *A gyár és a család története 1863–1948*, Bp., Corvina, 1974.